

פרק שלישי

פירוש ר' יוסף קרא לספר משלי

מבוא

א. תיאור הקטעים

בספריית המנזר הפרנציסקני בעיר צ'ב (Cheb)¹ שבמערב צ'כיה מצויים היו כמה וכמה ספרי ערש (אינקונבולה) לטיניים שנכרכו בקטעים מתוך כתבי יד עבריים. לאחר גלגולים רבים – שבמהלכם אבדו או נמכרו ספרים רבים – נרכשה ספרייה עשירה זו בשנת 2008 על ידי הספרייה הלאומית של צ'כיה השוכנת בפראג.² הספרייה הלאומית בפראג שומרת את ספרי המנזר באוסף נפרד ולא שינתה את מספרי המדף המקוריים של הספרים.³ הקטעים העבריים שמצויים בכריכות הספרים שבאו מהמנזר בצ'ב לפראג תוארו במפורט לפני שנים אהדות על ידי דניאל פולקוביץ,⁴ והוא זה שזיהה לראשונה כי מסתתר בהם פירוש אנונימי לספר משלי.⁵

1 במקורות עבריים נזכרת העיר בשמה האהר: איגר. על הישוב היהודי בעיר בשלהי ימי הביניים ראה גרמניה יודאיקה, III, עמ' 267-284. בין החכמים ששהו בעיר זו, לתקופות קצרות או ארוכות, ניתן למנות למשל את ר' נתן איגר (ראה עליו: יובל, חכמים בדורם, עמ' 172-194), ר' זלמן מסנט גואר, מחבר ספר מנהגי מהרי"ל (ראה יובל, שם, עמ' 102-105; פלס ושפיצר, מהרי"ל, עמ' 369-372) ור' ישראל איסרליין (ראה לקט יושר, אורח חיים, עמ' טו). תודתי לפרופ' יהונתן יעקבס ולהלל נובצקי, שניאותו לקרוא פרק זה וסייעו לשיפורו.

2 קטעים מכתבי יד עבריים מתגלים מעת לעת גם בכריכותיהם של ספרים אחרים בספרייה הלאומית בפראג, שמוצאם איננו במנזר הפרנציסקני בצ'ב. בחודש אייר תשע"ז עשיתי שעות אחדות במעבדה לשימור של הספרייה כדי לבדוק את הקטעים הנידונים בפרק זה, ובמקרה מצאו אנשי המעבדה בשעות אלו קטעים עבריים בארבעה כרכים לטיניים שהיו על שולחנם. אחד מהם, שהתגלה בתוך כרך IV F 7, מכיל ממצא נדיר יחסית בגניזת אירופה: דף אחד מתוך ספר מורה הנבוכים (ההקדמה ופרקים א-ב של החלק הראשון). הקטעים העבריים האחרים נמצאו בכרכים XII A.9 (תורה, ספר בראשית), IV F 4 26 (תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא), IV F 9 (תוספות למסכת שבת). אינני יודע אם גילויים אלו היו נודעים לולי נוכחותי המקרית במעבדה בשעות אלו; ומסתבר שזו אך דוגמה למקורות בחשיפת קטעים עבריים במאות ספריות אחרות ברחבי אירופה.

3 על ספריית המנזר וגלגוליה ראה: M.F. Bajger, 'Czech Franciscan Book Culture: Libraries of Franciscans, Conventual Franciscans, and Capuchins through centuries', Ph. D. dissertation, University of Ostrava, 2007; Translated to English and actualised in 2016, pp. 239-249

4 פולקוביץ, קטעים בצ'ב.

5 פירוש אחר לספר משלי (כ, יא – כג, ד) מגניזת אירופה יצא לאור על ידי מאורו פיראני:

שלושה כרכים בספריית המנזר מכילים שלושה חלקים של ספר ערש שנדפס בבזל בשנת 1475 לערך, ושניים מהם נכרכו בקטעים מכתבי יד עבריים שונים.⁶ וזה פירוט הכרכים:

- (א) Cheb 2/42. בכריכתו של ספר זה נמצאו שרידים משלושה כתבי יד עבריים שונים: האחד מתוך טופס שהכיל פירוש לספר משלי, השני של ספר תהלים (מנוקד) והשלישי של ספר בראשית (ללא ניקוד).⁷ מהפירוש לספר משלי שרד גיליון אחד פגום, שמודבק היה בסוף הספר, בכריכתו הפנימית, ורק צדו האחד ניתן היה לקריאה. (ב) Cheb 7/11. בכריכתו של ספר זה נמצאו שרידים מארבעה כתבי יד עבריים, ששלושה מהם נלקחו מהטפסים שכבר נזכרו לעיל – פירוש לספר משלי, ספר תהלים וספר בראשית – ונוסף עליהם בכרך זה גם קטע מכתב יד רביעי, של תלמוד בבלי, מסכת גיטין.⁸ מהפירוש לספר משלי נותר גיליון אחד, פגום. חלק מהגיליון הודבק על הכריכה הפנימית שבראש הכרך, חלק הודבק על שדרת הספר, מתחת לכריכה, ולא ניתן היה לראותו וחלק שלישי הודבק על הכריכה הפנימית שבסוף הכרך. גם החלקים שהיו גלויים לעין ניתנים היו לקריאה רק מצדם האחד, ולא עוד אלא שגם הצד הגלוי היה מוסתר במקצת על ידי הקטעים העבריים האחרים, שהודבקו עליו.
- (ג) בכריכתו של הספר השלישי בסדרה לא נמצאו קטעים מכתבי יד עבריים, כנראה משום שהוא הגיע לספריית המנזר ממקור אחר.⁹ אך שרידים נוספים מהפירוש לספר משלי מצויים בכריכתו של ספר אחר, שסימנו Cheb 2/30. בספר זה מצויים גם קטעים מספר בראשית ומספר תהלים וכן קטעים מתלמוד בבלי (מסכת עירובין ומסכת בבא בתרא).¹⁰ מצבו של הקטע מהפירוש לספר משלי זהה לקודמו (זה שבכרך Cheb 7/11) ולפיכך ניתן היה לקרוא רק חלק קטן ממנו.

M. Perani, 'Frammenti di un commento medievale sconosciuto a Proverbi e Giobbe rinvenuti nell'Archivio di Stato di Imola', *Henoch*, 15 (1993), pp. 47-64. המהבר מזכיר בדבריו את בנו יצחק (עמ' 56: 'ובני יצחק אומ' [...]) ונראים דבריו, ואינני יודע לזהותו.

Guillelmus Peraldus, *Summa de vitiis*, [Basel 1475] 6

ראה פולקוביץ, קטעים בצ'ב, עמ' 91-92. 7

ראה פולקוביץ, שם, עמ' 104-106. 8

סימנו של הכרך השלישי: Cheb 1/8 adl. 1. על מוצאו של כרך זה ראה: M. Bäumlová, 'Soukromé knihovny tří diecézních kněží na sklonku středověku', K. Boldan and J. Marek (eds.), *Libri catenati Egrenses: Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku a raném novověku*, Praha 2013, pp. 40-52. 9

10 Robertus Caracciolus, *Sermones quadragesimales de הכרך הלטיני מכיל את: poenitentia; Sermo in festo annuntiationis Beatae Virginis Mariae; Sermo de praedestinato numero damnatorum*, Koln 1473. לתיאור הקטעים העבריים בכרך זה ראה פולקוביץ, קטעים בצ'ב, עמ' 88-90.

כפי שהכיר פולקוביץ במחקרו החלוצי על הקטעים העבריים מספריית המנזר בצ'ב, הפירוש לספר משלי שמצוי בשלושת הקטעים הנזכרים חדש הוא, ואיננו מצוי בדפוס או בכתב יד אחר. לאור מצבם העגום של קטעים אלו ביקשתי מאנשי הספרייה הלאומית בפראג לפרק את כריכות הספרים, כדי שניתן יהיה לקרוא את הקטעים העבריים במלואם. גב' יאנה דרביקובסקה (Jana Drevikovska) וגב' סוזאנה מילנרובה (Zuzana Milnerová) נענו בחפץ לב לבקשתי והפרידו את שלושת הקטעים של הפירוש למשלי, כמו גם את הקטעים העבריים האחרים שהיו בכריכותיהם של שלושת הספרים הנזכרים, ואף שלחו לי צילומי אולטרה-סגול של הקטעים. עתה ניתן לקרוא את הקטעים הללו במלואם, וכמות הטקסט שבידינו של הפירוש למשלי גדלה פי שלושה לערך.¹¹

אתאר אפוא מחדש את שלושת הקטעים מהפירוש לספר משלי, כצורתם לאחר הפרדתם מכריכת הספרים הלטיניים. כל אחד משלושת הקטעים מכיל גיליון אחד (שני דפים) של הפירוש, בכתובה אשכנזית, ובסך הכול יש אפוא בידינו שלושה גיליונות. בכל אחד מהגיליונות ניתן למצוא דף אחד שנותר שלם (לפחות ברוחבו), ואילו הדף השני שבכל גיליון נחתך לאורכו ולא נותר ממנו אלא כשליש מכל שורה ושורה. וזה סדר הגיליונות:

הגיליון הראשון, שהופרד מכריכתו של הספר שסימנו Cheb 7/11, מכיל שני דפים שאינם רצופים. דף אחד (להלן: דף 1) נחתך לאורכו, והוא מכיל את הפירוש למשלי א, יז – ג, ה. הדף השני (להלן: דף 4) נותר בשלמותו, אך כורך הספרים חתך ממנו שלוש רצועות צרות כדי להעביר ברווחים שנוצרו את החישוקים של שדרת הספר.¹² דף זה מכיל את הפירוש למשלי ט, טז – יא, ט.

הגיליון השני, שחופרד מכריכתו של הספר שסימנו Cheb 2/30, מכיל גם הוא שני דפים שאינם רצופים, ומצבו זהה לזה של קודמו: דף אחד (להלן: דף 2) נחתך לאורכו, והוא מכיל את הפירוש למשלי ג, ה – ד, יט, ואילו הדף השני (להלן: דף 3) נותר בשלמותו, אך כורך הספרים חתך גם ממנו שלוש רצועות.¹³ דף זה מכיל את הפירוש למשלי ח, ג – ט, טו.

11 הקטעים העבריים האחרים שהיו בשלושת הכרכים הללו (ראה לעיל) יצאו נשכרים אף הם ממלאכת ההפרדה והיקפם גדל, אך לא אעסוק כאן בזה.

12 גודלו הנוכחי של הגיליון הוא 30 ס"מ רוחב X 28 ס"מ גובה. רוחב השטח הכתוב של דף 4 הוא 16 ס"מ, והרוחב של דף 1 הוא 5.5-6.5 ס"מ. השוליים הפנימיים והחיצוניים של הגיליון תופסים כשמונה ס"מ נוספים.

13 גודלו הנוכחי של הגיליון: 26 ס"מ רוחב X 27 ס"מ גובה. רוחב השטח הכתוב של דף 3: 16 ס"מ, והרוחב של דף 2 הוא 2.5-3.3 ס"מ.

הגיליון השלישי, שהופרד מכריכתו של הספר שסימנו Cheb 2/42, מכיל שני דפים רצופים (להלן: דפים 5-6). חלקו העליון של הגיליון נחתך ואבד, וכך גם חלקו התחתון, ולא נותר אפוא אלא חלקו האמצעי; ולא עוד אלא שדף 6 נחתך גם לאורכו ולא נותרה ממנו אלא רצועה צרה.¹⁴ שני דפים אלו, שכאמור רצופים הם, מכילים את הפירוש למשלי טז, לג – יט, כח.

בסך הכול נותרו בידינו שישה דפים, חלקם כמעט שלמים וחלקם חסרים, ובהם הפירוש למשלי א, יז – ד, יט (שני דפים רצופים, שניהם חתוכים); ח, ג – יא, ט (שני דפים רצופים, שלמים); טז, לג – יט, כח (שני דפים רצופים, פגומים). דפים אלו מכילים פירוש לתשעה פרקים בערך, והפירוש ל-22 הפרקים הנותרים אבד.

ניתן לשחזר כי דפים אלו הם שרידים חלקיים משני הקונטרסים הראשונים של כתב היד, שכרגיל בכתבי יד אשכנזיים הכיל ארבעה גיליונות בכל קונטרס.¹⁵ מהקונטרס הראשון אבד הגיליון הראשון (החיצוני) והגיליון הרביעי (הפנימי), והשתמרו רק שני גיליונות רצופים, האמצעיים בקונטרס. דפים 1-2 (שנחתכו שניהם) רצופים הם, וכמותם גם דפים 3-4 (שנותרו כמעט בשלמותם). בין שני צמדי הדפים חסרים כאמור שני דפים נוספים (גיליון אחד).¹⁶ מהקונטרס השני השתמר בידינו גיליון אחד בלבד, הפנימי, שמכיל שני דפים רצופים (דפים 5-6). בין דף 4 לדף 5 חסרים אפוא ארבעה דפים – הדף האחרון של הקונטרס הראשון ושלושת הדפים הראשונים של הקונטרס השני.

ב. זהותו של המפרש

1. עדויות חיצוניות על זהותו של המפרש

יש בידינו כמה עדויות על כך שר' יוסף קרא כתב פירוש לספר משלי,¹⁷ ושתי החשובות שבהן באות מכתביו של ר' יוסף קרא עצמו. בפירושו לקהלת כתב ר' יוסף קרא: '[ויתרון הדעת] – פת' [רונן] הדעת יתר על הכסף, שהרי החיים אין אדם יכול לקנות בכסף, והחכמה תחיה בעליה, כמו שפירשתי בספר משלי בפסוק "אורך ימים בימינה"

14 גודלו הנוכחי של הגיליון הוא כ-29 ס"מ רוחב X 15 ס"מ גובה. רוחבו של השטח הכתוב של דף 5 הוא כ-16.5 ס"מ והרוחב של השריד מדף 6 הוא כ-4.5 ס"מ בלבד. גיליון זה הודבק בזמנו רק בצדו האחד של הספר, ולא עטף אותו משני צדיו, והנזקים שנגרמו לו במהלך השימוש המשני שונים מאלו שנגרמו לשני הגיליונות האחרים.

15 ראה בית-אריה, קודיקולוגיה עברית, פרק ד, עמ' 222-223, 227.

16 קביעתי כי בין דף 2 לדף 3 חסר גיליון אחד ותו לא מבוססת על חישוב סטטיסטי. כל אחד מהדפים שברשותנו מכיל פירוש לארבעים עד חמישים פסוקים לערך, ובין דף 2 לדף 3 חסר פירוש ל-95 פסוקים – כלומר חסרים ביניהם שני דפים, שהם גיליון אחד.

17 לדיון ראשוני בנושא זה ראה פוזנסקי, מבוא, עמ' XXXI. ההפניות להלן לפירושו של ר' יוסף קרא למקרא תהיינה בדרך כלל למהדורת מקראות גדולות הכתר, אף שיש בה שיבושים לא מעטים (ראה להלן, הערות 18, 59, 61).

(משלי ג, טז).¹⁸ במקום אחר, בפירושו לספר תהלים, שהתגלה רק לפני שנים אחדות, כתב ר' יוסף קרא:

לשונם יהליקון] (תהלים ה, י) – מקרא זה דומה למקרא שנ' בספר ירמיה 'לכן יהיה דרכם להם כהללקות באפלה ידהו ונפלו בה' (ירמיהו כג, יב) ומקרא שכת' במשלי' (לב) [ופה] הלק יעשה מדהה' (משלי כו, כה), וכבר פירשתי איש איש במקומו.¹⁹

ארבעה ציטוטים מפירושו של ר' יוסף קרא למשלי מצויים בפירושו של רש"י לספר משלי (ד, ג – ד; ה, יד; ו, כג; יח, כב). ליסה פרדמן בדקה ומצאה שכולם מצויים אך ורק בדפוס הראשון של פירוש רש"י (שלונקי רע"ה)²⁰ וחסרים בכל שאר עדי הנוסח, ומכאן שהם תוספת מאוחרת לפירוש רש"י;²¹ ומכל מקום, אלו עדיין שרידים מפירושו האבוד של ר' יוסף קרא. אברהם עפשטיין סבר למצוא ציטוט נוסף מפירושו של ר' יוסף קרא למשלי בפירוש למסכת אבות של בן דורו לערך, ר' יעקב בן שמשון,²² שכתב:

וראיתי מדרשו של ר' שמעון קרא בספר משלי שמוצא קניינו של אברהם אבינו מדכת' אלה תולדות השמים והארץ בהבראם', אל תיקרי בהבראם אלא באברהם, זהו שאמר הכת' 'ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ'.²³

עפשטיין שיער שיש להשלים כאן: 'מדרשו של ר' [יוסף בן] שמעון קרא'.²⁴ אך הנוסח הנדפס מקוים בכל כתבי היד המרובים של פירוש זה למסכת אבות, שבכולם הנוסח הוא 'מדרשו של ר' שמעון (או: שמשון) קרא'.²⁵ דבריו של ר' יעקב בן שמשון נכתבו

18 ר' יוסף קרא, קהלת ז, יב (B. Einstein, R. Josef Kara und sein Kommentar zu Kohelet, Berlin 1886, pp. 30-31; תורת חיים: קהלת, עמ' קעה). במקראות גדולות הכתר (חמש מגילות, עמ' 173), בטעות: 'כמו שפירש'. וראה להלן, הערה 115.

19 פיראני, פירוש תהלים, עמ' 413. בפירושו לירמיהו שם (מקראות גדולות הכתר, עמ' 135) ר' יוסף קרא אכן מפרש את המילה.

20 הספר נדפס ללא שער והוא מכיל את תהלים, משלי, איוב ודניאל, עם פירוש רש"י.

21 פרדמן, רש"י משלי, עמ' 38-40.

22 על ר' יעקב בן שמשון ראה גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 411-426; על פירושו למסכת אבות ראה שם, עמ' 413-416, ושם ספרות נוספת.

23 מחזור ויטרי, מהדורת הורוויץ, עמ' 563; משנת ראובן מסכת אבות עם פירושי הראשונים, מהדורת מ"ל קצנלנבוגן, ירושלים תשס"ה – תש"ע, ב, עמ' תטז – תיז (ושם: 'רבי שמשון קרא'. על כתבי היד שעליהם מבוססת מהדורה זו ראה שם במבוא, עמ' ג). ובלשון דומה בפירוש המיוחס לרש"י, בתוך: מחזור כמנהג ק"ק רומה, מנטובה שי"ז, דף פח ע"א.

24 עפשטיין, כתבים, ב, עמ' שכב (וראה דיונו שם, עמ' שטו – שכ).

25 ראה למשל לעיל, הערה 23; עפשטיין, שם, עמ' שטו, הערה 7. אציין כאן רק ללשון בשני כתבי יד. האחד, כ"י ורשה, ספריית האוניברסיטה 258 (משנת ס"ג, 1303), דף 175ג:

בקשר לפסוק במשלי ח, כב 'ה' קנני ראשית דרכו' (שמובא באבות ו, י), ובפירוש הנדפס להלן לפסוק זה אין התייחסות לעניין זה.²⁶

מקבץ קטן של פירושים לתשעה פסוקים רצופים בספר משלי (ל, כד-לב), פרי עטו של ר' יוסף קרא, מצוי בקטע חשוב מגניזת אירופה (בולוניה, ארכיון המדינה 509.1). קטע זה הוא שריד מטופס שהכיל בין השאר גם את פירושו של ר' יוסף קרא לתורה ולספר תהלים, ומאורו פיראני סבר שלפנינו שריד מפירושו של ר' יוסף קרא לספר משלי.²⁷ אלא שהלל נובצקי הוציא לאור מהדורה זמנית של מקבץ זה, והוא מוכיח שאי אפשר שלפנינו קטע מקורי של פירוש ר' יוסף קרא למשלי, שהרי מקבץ הפירושים מצוי באמצע הדף, ולפניו ולאחריו מובאים פירושים של ר' יוסף קרא לספרים אחרים במקרא. לדבריו, מסתבר שלפנינו מעין 'קונטרס אחרון' שכתב ר' יוסף קרא בסוף פירושו לתורה, והוא מכיל השלמות לפירושים המקיפים שכתב ר' יוסף קרא לספרי המקרא השונים.²⁸ בין כך ובין כך, השריד המתפרסם להלן איננו מכיל את פרק ל, ועל כן אין לו כל זיקה לקטע שבבולוניה.

לסיכום ביניים אומר כי בסך הכול יש בידינו ציטוטים מפירושו של ר' יוסף קרא או רמיזות אליו לשישה פסוקים (ג, טז; ד, ג-ד; ה, יד; ו, כג; יח, כב; כו, כח), ועוד תשעה פסוקים רצופים (ל, כד-לב) שהתפרשו ב'קונטרס אחרון' שבקטע בולוניה. שלושה מהפסוקים הנזכרים – האחד שנרמז בפירושו של ר' יוסף קרא לקהלת (ג, טז) ושניים שמצוטטים בתוספות לפירוש רש"י (ד, ג-ד; יח, כב) – התפרשו בשרידים המתפרסמים להלן. אך שלושת הפסוקים הללו מצויים בדפים הפגומים ביותר (דף 2 ודף 6), שלא נשתיירו מהם אלא רצועות צרות.²⁹ אוסיף לכך את העובדה ששני הציטוטים, וכמובן גם הרמיזה האחת, אינם מביאים את לשונו המלאה של ר' יוסף קרא, וכל זה מקשה מאוד על ההסתמכות על שלושת המקורות הללו כדי לזהות בוודאות את הפירוש שלפנינו כפירושו של ר' יוסף קרא. עם זאת, דומני שניתן להיעזר בהם כדי לקבוע את זהותו של המפרש,³⁰ בנוסף לראיות אחרות שיובאו להלן.

'וראיתי במדרשי' של קרא בספר משלי' (נדפס: מסכת אבות עם פירוש רש"י, מהדורת מא"ז קינסטליכער; ועם פירוש ראב"ן לרבינו אליעזר בן רבי נתן, מהדורת ש"י שפיצר, בני ברק תשנ"ב, עמ' קכח); והשני, קטע מהפירוש בגניזת אירופה, שגרסתו: 'וראיתי במדרשו של שמשון קרא בספר משלי' (ולא ציינתי לקטע זה דווקא אלא משום גלגוליו המעניינים. זהו קטע שהיה בארכיון המדינה בפיזארו, וסימנו שם n. i. 99 c [סרמוניטה ופומאגאלי, קטלוג פיזארו, עמ' 59-60, מס' P.I.9], ועתה הוא נמצא בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק, וסימנו שם: Mic. 10832. הציטוט מדף ג2-ד).

26 ראה להלן במהדורה, ליד הערה 139.

27 פיראני, פירוש תהלים, עמ' 402.

28 ראה נובצקי, ר' יוסף קרא.

29 ראה לעיל, הערות 13-14.

30 ראה להלן הערות 115, 123, 228.

2. ראיות פנימיות לזהותו של המפרש

ראיות פנימיות מלמדות שהפירוש שלפנינו הוא ככל הנראה פרי עטו של ר' יוסף קרא. אפתח בראיות כלליות יותר, שאינן מובהקות, ואסיים בראיה מובהקת יותר.

(א). אופי הפירוש. הפירוש שלפנינו הוא על דרך הפשט, כדרכם של פרשני המקרא בצרפת בשלהי המאה האחת עשרה ותחילת המאה השנים עשרה.³¹

(ב). 'פתרון'. אחד המאפיינים הבולטים לפירושו של ר' יוסף קרא למקרא – אף שניתן למוצאו לעתים גם אצל מפרשי מקרא אחרים – הוא השימוש במילה 'פתרון' (או 'פתרונ') לפני הסבר המילה המקראית.³² טכניקה זו שכיחה מאוד גם בפירוש המתפרסם כאן.

(ג). לעזים בצרפתית. רבים ממפרשי המקרא בצרפת שילבו בפירושיהם לעזים בצרפתית, אך ר' יוסף קרא מתייחד בכך שהביא אף משפטים שלמים בצרפתית, ולא רק מילים בודדות.³³ בשרידים המתפרסמים להלן יש כמה לעזים קצרים של מילה או שתיים, וכן גם שניים ארוכים יותר. פרופ' סיריל אסלנוב נענה בטובו לבקשתי, ודן במפורט בלעזים אלו בנספח שלהלן.

(ד). 'כפל מילה'. ביטוי זה כבר משמש כלי ביד החוקרים מאז סוף המאה התשע עשרה כדי להבחין בין סגנונו של פרשן אחד למשנהו.³⁴ ביטוי זה שכיח אצל ר' יוסף

31 הספרות המחקרית על פרשנות הפשט בצרפת רחבה מני ים, ואציין כאן רק לתיאור כללי, אצל מ' גרינברג, 'פרשני צרפת', בתוך: פרשנות המקרא היהודית: פרקי מבוא², ירושלים תשנ"ב, עמ' 68-86. יש לציין כי כמה פירושים המיוחסים לרשב"ם לספר משלי מצויים בפירוש אשכנזי; ראה ד' פרנקל, 'קטעים מפירוש רשב"ם על משלי', הנ"ל (עורך), ספר היובל לכבוד פרופיסור אלכסנדר מארכס במלאת ארבעים שנה לכהונתו בתור ספרן בישראל, ניו יורק תש"ג, עמ' 67-69 (=ספר משלי עם פירוש מאת רבנו אלעזר מגרמייזא בעל ספר הרוקה, מהדורת אליעזר שווארץ, ניו יורק תשע"ד, עמ' קמה, קסא, קעה, קעו, רב. ייחוס הספר לר' אלעזר מוורמייזא אין לו סימוכין; ראה לפי שעה בדיון בפורום זה: <http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=7&t=1557&p=13254&hilit#p13254> [הכותב שם הוא יעקב ישראל סטל]).

32 ראה גם ע' ויזל, 'הפירוש האנונימי לספר דברי הימים המיוחס לתלמיד של רס"ג: מקומו בתולדות פרשנות הפשט היהודית', תרביץ, עו (תשס"ז), עמ' 421, ושם בהערה 32.

33 על הלעזים בפירושי ר' יוסף קרא ראה להלן בנספח, ובספרות הרשומה שם; וכן: ארנד, איוב, עמ' קמה-קנה; פיראני, פירוש תהלים, עמ' 422-423 (נספח מאת קריסטין פודמן); S. Eppenstein, 'Joseph Karas Kommentar zum I. Buch Samuel', *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft*, 7 (1909), pp. 365-366; idem, 'Joseph Kara's Kommentar zum II. Buch Samuel', *ibid*, 8 (1910), pp. 434-435; K.A. Fudeman, 'The Linguistic Significance of the *le'azim* in Joseph Kara's Job Commentary', *JQR*, 93 (2003), pp. 397-414; idem, 'The Old French glosses in Joseph Kara's Isaiah commentary', *REJ*, 165 (2006), pp. 147-177

34 ראה: D. Rosin, *R. Samuel b. Mëir als Schrifterklärer*, Breslau 1880, p. 16, n. 1; p. 19, n. 8; פוזננסקי, מבוא, עמ' LXXXVII; ש' יפת, 'פירוש רשב"ם על מגילת קהלת',

קרא (לפחות בפירושו לספר איוב),³⁵ אך הוא מצוי גם בפיהם של חכמים אחרים. בפירוש המתפרסם להלן מופיע ביטוי זה פעמיים.³⁶

(ה). פולמוס עם הנצרות. דברי פולמוס חריפים עם הנצרות מצויים בפירוש למשלי ב, יג. הדברים מקוטעים בגלל מעשיו של כורך הספרים שחתך את הדף, אך די במה שנותר בידינו כדי להכיר שהמפרש מאריך בדבריו ותוקף בחריפות את 'אומה הרשעה הזאת שהפכה תורה' וביטלה את דיני חמץ ושמירת שבת.³⁷ אברהם גרוסמן הראה שר' יוסף קרא הרבה להתפלמס בכתביו עם הנצרות, בשתיקה או במפורש, והדברים שלפנינו מצטרפים למגמה זו.³⁸

(ו). 'הניקוד מלמדך פתרונו'. המפרש מתייחס בשני מקומות לטעמי המקרא, וזו לשונו:

רש עושה כף רמיה (משלי י, ד) הרי"ש ננקד ברביע ומפרידו מתיבה הסמוכה לו ומעמידו לבד, ללמדך שהיא מילה בפני עצמה, והניקוד מלמדך פת', וזה פת', רש נעשה לבסוף אדם שהוא עושה כף רמיה, שמתוך שהבריות (מכריחין) {מכירין} בו שהוא רמאי הם פורשים ממנו ונמנעים מלישא וליתן עמו, וסוף נעשה רש.

וכן:

בפה חנף ישחות רעהו (משלי יא, ט) בפ[ה] ננקד [ברביע] והרביע מפרידו מתיבה הדבוקה לה ומעמידה לבד, ללמדך שהוא מילה בפני עצמ[ה] [הו] הרביע מלמדך פת' המקרא, שיהא פת' הרשע שהוא מראה...

המפרש מכנה את טעמי המקרא 'ניקוד' – כדרכו של ר' יוסף קרא במקומות אחרים,³⁹ ובמקרה הראשון אף מציין את האות שעליה נכתב ה'ניקוד'. וחשוב מזה; הוא מפרש את

תרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 84-88; א' גרוסמן, 'הפירוש למגילת קהלת המיוחס לרשב"ם', שם, מה (תשל"ז), עמ' 339; יפת וסולטרס, פירוש רשב"ם לקהלת, עמ' 21-27; פירוש רשב"ם לשיר השירים, עמ' 26-27.

35 ראה יפת וסולטרס, שם, עמ' 25, הערות 57-58.

36 ראה להלן, בפירוש למשלי ח, כד-כה. על לשונות נוספים שמצויים בפירושו וכן גם בפירושו של ר' יוסף קרא לספרים אחרים ראה להלן, הערה 93 ('ואביא לך [ראיה]') והערה 102 ('כל מקום שתמצא').

37 ראה להלן, ליד הערה 101.

38 א' גרוסמן, 'הפולמוס היהודי-הנוצרי והפרשנות היהודית למקרא בצרפת במאה הי"ב (לפרשת זיקתו של ר"י קרא אל הפולמוס)', ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 29-60; הנ"ל, 'גלות וגאולה במשנתו של ר' יוסף קרא', ר' בונפיל, מ' בן-ששון ו' הקר (עורכים), תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי-הביניים, קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל בן-ששון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 269-301; הנ"ל, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 263-288, 481-488.

39 ראה למשל בציטוטים המובאים בסמוך.

הפסוק על סמך החלוקה התחבירית של המשפט שיוצרים טעמי המקרא.⁴⁰ לפירוש, הטעם 'רביע' שבמילה הראשונה של שני הפסוקים הללו מלמד כי יש להבין אותם: 'רש – ע'שה כף רמיה'; וכן: 'בפה – חנף ישחת רעהו'.

השימוש בטעמי המקרא כדי לפרש את הפסוק מצוי לא מעט בפירושו של ר' יוסף קרא לספרים אחרים במקרא,⁴¹ ולעתים בדיוק בסגנון המצוי בפירוש שלפנינו; כגון: (א) 'הב' של "לאביך" ננקדת בזקף ומפרידו מתיבה של אחריו ומעמידו לבד, להפסיק הפתרונות זה מזה';⁴² (ב) 'שהזקף מעמיד את התיבה לבד ומפרידה מחבירתה ועושה אותה סוף מילה';⁴³ (ג) 'והזקף שבתיתב "עשתה" מוכיח על פתרון זה, שמעמיד את התיבה ומפרידה מתיבה של אחריה';⁴⁴ וכהנה רבות.⁴⁵ לא מצאתי סגנון זה אצל מפרש אחר באסכולת הפשט של חכמי צרפת הצפונית במאה השנים עשרה, והוא ייחודי לר' יוסף קרא לבדו.

מול שש הראיות הפנימיות שהבאתי אציג גם לשונות המופיעות בפירוש שלפנינו שלא מצאתי כדוגמתן אצל ר' יוסף קרא: 'כפתרון הראשונה כך פתרון [השניה]';⁴⁶ 'השני מפרש את הראשון';⁴⁷ ואף פירוש המנוגד לדבריו של ר' יוסף קרא במקום אחר.⁴⁸ אך דומני שאין בהן כדי לסתור את מה שעלה מכל הראיות שהובאו כאן, הפנימיות והחיצוניות גם יחד – שגם אם אין ראיה חד משמעית לדבר, נכון הוא להניח שהפירוש למשלי שלפנינו הוא של ר' יוסף קרא.⁴⁹

40 השווה ש' קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ו.

41 לדוגמאות אחדות ראה פוזננסקי, מבוא, עמ' XXXV.

42 ר' יוסף קרא שופטים ו, כה (מקראות גדולות הכתר, עמ' 119). וראה גם שם יב, ד (עמ' 145): 'ואף הניקוד מוכיח על הפתרון, שגלעד נקד בזקף גדול לפי שהוא סוף דבר'; שם יג, יח (עמ' 149; וכן בנוסח אחר של הפירוש: עמנואל, מגנזי אירופה, א, עמ' 81): "'לשמי" נקוד באתנחתא והטעם מפרידו ומעמידו לעצמו ומלמדך שאין "לשמי" דבוק ל"והוא פלאי", והם שני דברים'.

43 ירמיהו ט, יב (מקראות גדולות הכתר, עמ' 65).

44 אסתר ב, א (מקראות גדולות הכתר: חמש מגילות, עמ' 225, נוסח ב').

45 ראה גם נחום א, א (מקראות גדולות הכתר: תרי עשר, עמ' 203): 'וקמץ שהוא בחי"ת של "חזון" לימדנו על פתרונו זה [...] קמץ של חי"ת וניגונו מעמידו לבד ומפרידו מ"נחום"; איוב כד, ו (ארנד, איוב, עמ' סט): 'עכשיו שהטעם בכ"ף הטעם מפרידו מתיבה של אחריו ומלמדך שכך פתר'; שם כז, יז (עמ' עט): 'הרביע בכ"ף להפרידו מתיבה שלאחריו'. וראה עוד ארנד, איוב, עמ' 49.

46 ראה להלן, אחרי הערה 102.

47 ראה להלן בפירוש למשלי ג, כז; ג, כט (דף 2 סוף ע"א ותחילת ע"ב).

48 ראה להלן, הערה 174.

49 במשפט קטוע בפירוש נכתב 'שמפרש רבי' וההמשך קטוע. אם הפרשן הוא אכן ר' יוסף קרא, שמא הכוונה כאן לרש"י. ראה להלן, הערה 236.

ג. דרכו של המפרש

דרכו של המפרש נידונה בקצרה בדבריי האחרונים, ואציין כאן מספר עניינים נוספים, שלא נידונו לעיל.⁵⁰

1. אמונות ודעות

עניין אחד עולה שוב ושוב בדבריו של המפרש – והוא הובתו של אדם להתפרנס ממלאכה, שהיא שתציל אותו מדבר עברה, והסכנות הרוחניות שאורבות למי שאינו עושה כן. כאמור לעיל, ר' יוסף קרא אמון היה על דרכי הפשט, אך הוא סטה מדרך זו כדי להדגיש את חובת הפרנסה. כך, למשל, כתב ר' יוסף קרא בפירושו למשלי יז, כד:

את פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה הארץ פת' לפני פתח ביתו של מבין מונחת החכמה להתפרנס ממנה, שהחכם מחשב ללמד אומנות שיתפרנס בה בביתו, שלא יהא צריך להיות נע ונד בקצה הארץ, ועיני כסיל בקצה [הארץ שאינו] נותן לב ללמד אומנות המתבקשת על פתח ביתו אלא נותן עיניו להיות נע ונד בארץ.

חשיבותה של הפרנסה מודגשת עוד כמה וכמה פעמים בפירושו של ר' יוסף קרא למשלי,⁵¹ והעניין בולט במיוחד בפירושו למילים 'וצדקה תציל ממות', המצויות פעמיים בספר משלי. מרבית המפרשים (כמו גם הקבצנים לדורותיהם) הסבירו כי הכוונה היא לנתינת צדקה לעניים. לא כן ר' יוסף קרא, שפירש כך:

[וצדקה תציל ממות (משלי י, ב) פת' אדם שמלאכתו צדק, מלאכתו תצילנו מן המות, שמתוך שמתפרנס ממלאכתו לא תתאוה נפשו לגזול ולקפח את הבריות.

ושוב:

וצדקה תציל את בעליה מן המות (שם יא, ד), שמתוך שעוסק תמיד במלאכת של צדק ומתפרנס ממנה אינו מתאוה לעשות מאזני מרמה ולא עוול.

פירוש מחודש זה משתלב יפה עם דברים שכתב ר' יוסף קרא במקומות אחרים בפירושו למקרא בביאור המילה 'צדקה'. בפירושו לתורה, ששרידים ממנו נמצאו בגניזת

50 אציין גם את דבריו החריגים של המפרש (על פי מדרש שלא הגיע לידינו?): 'לא תקח שוחד (דברים טז, יט), אזהרה לבעל דין שלא יתנו ואזהרה לשופט שלא יקבלנו'; ראה להלן במהדורה, ליד הערה 207.

51 ראה בפירוש למשלי י, טו: 'הון עשיר קרית עוזו עשרו קרית עוזו לו, לכך הוי זהיר במלאכתו' [שת [מתנת] דלים רישם עצלות העצל המתרפא (!) במלאכתו מחיתה הוא לו, עצלותו גורם לו שמבט [לתוונ] שה רש'. ראה גם בביאורים הקטועים למשלי ב, יג (לפסוק 'העזבים ארהות ישר ללכת בדרכי חשך'); שם, ג, טז.

אירופה, כתב ר' יוסף קרא: 'וכן בכל כ"ד ספרים שתמ[צא לשון צדקה, אינו] נתינת מעות, אלא לשון צדק ומשפט'.⁵² וכך כתב ר' יוסף קרא גם כמה פעמים בפירושו לנביאים, כגון: 'צדק – לשון דין הוא [...] ואינו לשון נתינת צדקה לעניים'.⁵³ אך גם אם סבר ר' יוסף קרא שצדקה במקרא פירושה צדק ומשפט, עדיין עמדו בפניו אפשרויות אחרות לפרש את המילים 'צדקה תציל ממות' (כגון: עשיית צדק ומשפט תציל ממות).⁵⁴ אך ר' יוסף קרא רצה להדגיש שוב ושוב את הובת הפרנסה המוטלת על כל אדם, ופירש את הפסוקים על פי דרכו.

2. בין פירוש המקרא לפירוש הפיוט

ר' יוסף קרא בעל שתי מלאכות היה: פרשן המקרא ופרשן הפיוט. הוא היה מהבולטים שבמפרשי המקרא על דרך הפשט בצרפת במפנה המאות האחת עשרה והשנים עשרה, ולצד זה היה גם 'המפרש', בה"א הידיעה, של ספרות הפיוט.⁵⁵ שני התחומים הללו בפעילותו של ר' יוסף קרא נשתרגו זה בזה; הוא נעזר בידיעתו המעמיקה במקרא כדי לפרש את הפיוטים, ובפירושו למקרא נעזר מפעם לפעם בדברי הפייטנים או הקדיש מילים אהדות לביאור פיוטים.⁵⁶

גם בפירושו למשלי נעזר ר' יוסף קרא בדברי הפייטנים, אך דבריו הגיעו לידינו בצורה מקוטעת מאוד. הדברים מצויים בפירושו לפסוק 'ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד' (משלי ג, טז), ולא נותרו מהם אלא המילים 'שייסד בקרובה'.⁵⁷ אינני יכול לפי שעה לשחזר את ההסר בטקסט ולזהות את הקרובה המדוברת, אך דומני שעיון

52 א' גרוסמן, 'מ"גניזת איטליה' – שרידים מפירוש ר' יוסף קרא לתורה, פעמים, 52 (תשנ"ב), עמ' 27. משפט זה מצוי בפירוש לדברים כד, יג.

53 פירוש ר' יוסף קרא לישעיהו טז, ה (מקראות גדולות הכתר, עמ' 117). וראה גם שם א, כז (עמ' 13): 'ודע, שבכל מקום שאתה מוצא צדקה אצל משפט, אותה צדקה אינה נתינת מעות, אלא לשון דין אמת [...] וכן "לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט), וכן "ויהי דוד עושה משפט וצדקה" (שמואל ב ח, טו), וכן "משפט וצדק תראה במדינה" (קהלת ה, ז), וכן כולם. ומיעוטן שכתבתי לך יורו על רובן'.

54 כך כנראה עולה מפירושו של ר' יוסף קרא לקהלת ח, ח (מקראות גדולות הכתר, עמ' 183; וראה בחילופי הנוסח במהדורת 'על התורה': <http://mg.alhatorah.org/Full/Kohelet/8.8#e0nf>). תודתי להלל נובצקי שהעירני על מקור זה.

55 ראה אורבך, ערוגת הבשם, ד, עמ' 13-23; גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 325-340 (ושם ספרות נוספת).

56 ראה עפשטיין, כתבים, ב, עמ' שלג-שלה; פוזננסקי, מבוא, עמ' XXVII, ושם בהערה 2. לא אתייחס כאן לציטוטי פיוטים ששאב ר' יוסף קרא מפירושו של רש"י על אתר; ראה בפירושיהם של השניים למלכים ב יא, ב, לישעיהו כד, כב ולאיכה ג, כ. תודתי להלל נובצקי על מקצת ההפניות.

57 ראה להלן במהדורה, ליד הערה 116. לזיקה נוספת בין הפירוש למשלי ובין פירוש הפיוטים ראה להלן, הערה 130.

בציטוטים אחרים שהביא ר' יוסף מדברי הפייטנים יוכל לסייע בידינו לשחזר בעתיד את הטקסט החסר, כפי שיבואר להלן.

בפירושו לספרי המקרא נקב ר' יוסף קרא בדרך כלל בשם הפייטן שעליו הסתמך, ולעתים גם ציין את סוג הפיוט (כגון: 'מיסודו של רבי אלעזר קליר שיסד בקינתו'),⁵⁸ אך לא ציין את מילות הפתיחה של הפיוט. יותר מכל הסתמך ר' יוסף קרא על פיוטיו של הקלירי, אך פעם אהת הוא טעה והביא פיוט של יוסי בן יוסי על שמו של הקלירי – וזו טעות מפתיעה, ובוודאי לחכם כר' יוסף קרא, שהפיוטים היו להם הוקן.⁵⁹ מקצת מפיוטי הקלירי שציטט ר' יוסף קרא אינם מצויים במחזור האשכנזי,⁶⁰ וחלקם כלל לא הגיעו לידינו;⁶¹ ורק ציטוט אחד שהביא ר' יוסף קרא מפיוטי הקלירי נשתמר במחזור האשכנזי.⁶²

בנוסף לפיוטי הקלירי הסתמך ר' יוסף קרא גם על פיוטיו של ר' שלמה הבבלי,⁶³ של ר' קלונימוס [בן יהודה]⁶⁴ ושל רבנו גרשם בר יהודה (ציטוט אחד שהביא בשמו הוא אכן מפיוט של רבנו גרשם,⁶⁵ ואילו השני כנראה מוטעה, והכוונה לפיוט של שלמה

58 ראה להלן, הערה 61.

59 ראה פירושו לזכריה ט, טז: 'זהו שיסד הפיוט רבי אלעזר קלירי ביסודו: "ומיגרום בלא כח מכהני מלוכה" (מקראות גדולות הכתר: תרי עשר, עמ' 317; ושם טעו המהדירים והוסיפו לציטוט עוד שתי מילים, מפירושו של ר' יוסף קרא לפסוק [!]: 'מתנוססות – מטיפות'). הציטוט הוא מהפיוט 'אהללה אלהי' (מחזור לימים הנוראים, ראש השנה, עמ' 240).

60 'אור חמה ולבנה'; ראה בפירושו לאיוב לח, לא (ארנד, איוב, עמ' קיז). על פיוט זה ראה ש' שפיגל, אבות הפיוט: מקורות ומחקרים לתולדות הפיוט בארץ ישראל, בעריכת מ"ח שמלצר, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 124 ואילך, ובספרות הרשומה שם. לדוגמאות נוספות של פיוטים קלסיים שלא נשתמרו במחזורים על אף שהיו ידועים בזמנו באשכנז או בצרפת ראה אליצור, הקדושתא, עמ' 726.

61 ר' יוסף קרא, ירמיהו ט, א: 'מי יתנני במדבר [...] וראייה לדבריי שמקרא זה תשובה היא שהקדוש ברוך הוא משיב לישראל, מיסודו של רבי אלעזר קליר, שיסד בקינתו "ופץ מי יתניני במדבר", למדת שהקדוש ברוך הוא אומר מקרא זה, ולא ירמיה' (מקראות גדולות הכתר, עמ' 63). המהדירים ציינו בטעות שהכוונה לקינה 'אאדה עד חוג שמים' (סדר הקינות לתשעה באב, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ח, עמ' מ), אך ציטוט זה אינו מצוי שם, ואף איננו מתאים למבנה חקינה, שבנויה כולה על דברי האדם 'מי יתן'. לדבריה של פרופ' שולמית אליצור, ציטוט זה אינו מצוי בשום פיוט קלירי ידוע.

62 פירושו למלאכי ג, כ (מקראות גדולות הכתר: תרי עשר, עמ' 359; הציטוט הוא מהפיוט 'תחת אלת עפר', מחזור פסח, עמ' 224). וראה גם לעיל, הערה 56. על הערכתו הגדולה של ר' יוסף קרא לקלירי ראה א' גרוסמן, 'שבחי ר' אלעזר בירבי קליר בפירוש הפיוטים של ר"י קרא', ש' אליצור (ואחרים, עורכים), כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת; אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר. ירושלים תשנ"ה, עמ' 293-308; חנ"ל, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 331-339.

63 ראה להלן, ליד הערה 68.

64 בפירושו לאיוב לג, כה (ארנד, איוב, עמ' צו, ושם בהערה).

65 בפירושו לאיכה ה, יח (מקראות גדולות הכתר: חמש מגילות, עמ' 121, נוסח א' ונוסח ב').

הבבלי).⁶⁶ ר' יוסף קרא ציטט גם את 'הפייט' סתם, בלי לפרש את שמו של הפייטן, וכוונתו כנראה ליוסי בן יוסי.⁶⁷

לעתים חזר ר' יוסף קרא על רעיון מסוים הן בפירושו למקרא והן בפירושו לפיוט. בפירושו למקרא הסתמך ר' יוסף קרא על דברי הפייטן ובפירושו לפיוט הסתמך על דברי המקרא. כך למשל עשה ר' יוסף קרא בפירושו למילים 'נשא לבבנו אל כפים' (איכה ג, מא), שאותן פירש: עם כפיים. להלן דבריו של ר' יוסף קרא בפירושו למקרא ובפירושו לפיוט:

<p>פירוש ר' יוסף קרא לספר איכה⁶⁸</p> <p>נישא כפינו עם לבבינו אל אל בשמים, ולא שיפרוש כפיו השמימה ויהא לבו מלא עבירות. הוא שיסד רבי שלמה הבבלי⁷⁰ 'שוה לכף שית הקרב שלוך שרץ וטבילה העל'.</p>	<p>פירוש לפיוט 'אך בכ לדל מעוז'⁶⁹</p> <p>שוה לכף שית לקרב, שכשם שירחץ בנקיון כך יהא יסוד הקרב רחוק ונקה מכל עבירה, כדא' 'נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים', ואמרו רבותי⁷¹ ששיוה הקב"ה את הלב לכפים, מה כפים של אדם</p>
--	---

הציטוט הוא מהפיוט 'גרוני נחר', סדר הסליחות כמנהג ליטא וקהילות הפרושים בארץ ישראל, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ה, עמ' קסה.

66 פירושו לתהלים יד, ג (פיראני, פירוש תהלים, עמ' 420). הציטוט שם הוא מהפיוט 'אשמתינו כי רבה' של שלמה הבבלי (פיוטי שלמה הבבלי, עמ' 315. וראה שם, עמ' 313, כי פיוט זה צורף בזמן קדום לפיוט אחר של רבנו גרשם, ואולי זה גרם לייחוס המוטעה אצל ר' יוסף קרא). גם רשב"ם בפירושו לתהלים הסתמך על הפיוט הנזכר, והוא הביאו על שם שלמה הבבלי; ראה תא-שמע, כנסת מחקרים, א, עמ' 285 ושם בהערה 4; א' מונדשיין, 'על גילוי הפירוש ה"אבוד" של רשב"ם לספר תהלים ופרסום מוקדם של פירושו למזמורים קכ-קלו', תרביץ, עט (תש"ע-תשע"א), עמ' 103.

67 ראה להלן, ליד הערה 72. עפשטיין (כתבים, ב, עמ' שלה) מנה גם את הציטוט בפירוש לשיר השירים א, יז: 'ובפיוט מצאתי' (מתוך הפיוט 'שבתי וראה תחת השמש' של ר' שמעון בן יצחק; ראה מחזור לימים הנוראים, ראש השנה, עמ' 104). אך הפירוש לשיר השירים כנראה איננו של ר' יוסף קרא; ראה ש' יפת, 'פירוש אנונימי לשיר השירים בכתב יד פראג (חומש איגר): מבוא ומהדורה ביקורתית', ש' יפת וע' ויזל (עורכים), ליישב פשוטו של מקרא: אסופת מחקרים בפרשנות המקרא, ירושלים תשע"א, עמ' 206-247 (ציטוט הפיוט: שם, עמ' 235). עוד מנה עפשטיין את ציטוט הפיוט בפירוש לעובדיה א, טז (נטעי נעמנים, דף ט ע"א); אך אינני יודע אם פירוש זה הוא אכן של ר' יוסף קרא. הציטוט שם הוא מהפיוט 'אימת נוראותיך' של ר' משולם בן קלונימוס (מחזור פסח, עמ' 535).

68 מקראות גדולות הכתר: חמש מגילות, עמ' 111, נוסח ב'.

69 כ"י פרמה, Parm. 3205 (דה רוסי 655; ריצ'לר ובית-אריה, קטלוג פרמה, עמ' 299, מס' 1134), דף 258 ב טור א. מסתבר בעיניי כי המפרש הוא ר' יוסף קרא, לאור המקבילה לפירושו לספר איכה.

70 הציטוט הוא מהפיוט 'אך בכ לדל מעוז' (מחזור לימים הנוראים, יום כיפור, עמ' 231); ראה פיוטי שלמה הבבלי, עמ' 349-350, ובספרות הרשומה שם.

71 ראה בבלי תענית טז ע"א ורש"י שם ד"ה נשא.

פירוש ר' יוסף קרא לספר איכה

פירוש לפיוט 'אך בכ לדל מעוז'

הולך לטבול ושרץ בידו והשליך השרץ
והטבילה תעל, אף כל זמן שהלב של אדם
שב ומתענה, אם נותן בדעתו שלא לחטוא
עוד עלתה לו תשובה, וזהו שוה לכף
שית הקרב שלוך שרץ טבילה תעל.

דוגמה נוספת, וחשובה יותר, מצויה בציטוט מפיוט שהביא ר' יוסף קרא בפירושו
לתורה, שנשתמר רק בגניזת אירופה. אף כאן, כמו בציטוט שבפירוש למשלי שבו
פתחתי את דבריי, הדף קטוע וכמעט לא נשתייר דבר מהציטוט. אך המקבילה
שבפירוש הפיוטים לא משאירה מקום לספק כי ר' יוסף קרא הסתמך בפירושו לתורה
על החרוזה 'דבר י בגאווה נעשינו עשה לנו כרחמיך' בפיוטו של יוסי בן יוסי:⁷²

פירוש ר' יוסף קרא לתורה⁷³פירוש לפיוט⁷⁴

ולא מצינו דוברי בגאווה כמביאי
ביכורים ומפרישי [תרומות ומעשרות,
בוי] דוי מעשר נאמר עשיתי ככל אשר
צויתני, ועל דבר זה יסד הפייט בפזמון
[בגאווה.]
דוברי בגאווה נעשינו עשה לנו
ברחמיך ואמרו רבותי⁷⁵ לא מצינו דוברי
בגאווה כמביאי ביכורים ומעשר כדכת'
ואמרת לפני י"י אלהיך ביערתי הקודש מן
הבית וגו' ולא אכלתי באוני וגו' השקיפה
ממעון קדשך וגו', וזהו שיסד דוברי
בגאווה עשינו עשה לנו כרחמיך.

המסקנה שעלתה בידינו, כי במקרים שר' יוסף קרא הסתמך על פיוט בפירושו למקרא
הוא כפל לעתים את הדברים בפירושו לפיוט זה, מותרה בידינו תקווה לשחזור
המשפט הקטוע בפירוש למשלי. כזכור, בפירושו לפסוק 'ארך ימים בימינה בשמאלה
עשר וכבוד' (ג, טז) ציין ר' יוסף קרא לדברי הפייטן 'שייסד בקרובה', וייתכן אפוא
שבבוא היום ימצאו דברים דומים בפירושו של ר' יוסף קרא לפיוטים, שברובו הגדול
טרם נדפס. אם הביא ר' יוסף קרא את הפסוק הנזכר בפירושו לאחת הקרובות, נוכל
אולי להיעזר בדבריו שם כדי להשלים את הפירוש המקוטע שלפנינו.

72 'אמנם אשמינו', מחזור לימים הנוראים, יום כיפור, עמ' 20.

73 בולוניה, ארכיון המדינה 469.1, דף 1 ע"ב (דברים כו, יג - טו). על פירושו של ר' יוסף קרא
לתורה ראה עמנואל, מגנזי אירופה, א, עמ' 44, ובספרות הרשומה שם. לפרסום ראשוני של
הפירוש ראה נובצקי, ר' יוסף קרא.

74 כ"י אוקספורד, בודלי 170 Opp. (נויבאואר 1205), דף 162 ב (כתב היד הוא מאמצע-סוף
המאה השלוש עשרה; ראה בית-אריה, השלמות לקטלוג אוקספורד, עמ' 193-194); ובכתבי
יד מקבילים רבים אחרים.

75 לא מצאתי.

נספח: לעזים בפירוש ר' יוסף קרא למשלי

מאת פרופ' סיריל אסלנוב (אוניברסיטת אקס־מרסיי [AMU/CNRS],

האוניברסיטה הממלכתית של סנקט־פטרבורג והאקדמיה ללשון העברית)⁷⁶

פיענוח הלעזים הנכללים בפירוש ספר משלי מאת ר' יוסף קרא, היוצא לאור בכרך הנוכחי במהדורת שמחה עמנואל, נותן לי הזדמנות להתחבר מחדש עם לעזי החכם הצרפתי, שחקרתי כמה מלעזיו בעבר.⁷⁷ במאמר שפרסמתי לפני כמעט 20 שנה, הדגשתי שלעזי ר' יוסף קרא מצטיינים בצביונם הקדום (תחילת המאה ה־12). להלן כמה לעזים, הנמצאים בקטעי פירוש אחר מאת אותו חכם צרפתי, פירוש ספר משלי. נשאלת כאן השאלה האם התובנות שהצעתי במאמרי על הלעזים הצרפתיים בפירוש ר' יוסף קרא ליחזקאל תקפות לאור הממצאים החדשים, ששמחה עמנואל גילה. להלן רשימת הלעזים שבקטע המתפרסם כאן עם פיענוח ופירוש בלשני.

1. [מפרי דרכם (משלי א, לא) כמו] פרו ורבו (בראשית א, כב), גזינא בלעז.

gesine; 'הריון'.

האיות ביו"ד כפולה אינו תואם את הצורה הנכונה gesine, שמשמעה 'הריון'. היא הייתה מתאימה יותר לצורה חילופית כגון *gesigne, אך הצורה הזאת אינה מתועדת כלל בצרפתית עתיקה והיא גם בלתי אפשרית מבחינה אטימולוגית, שכן הצורה התקינה gesine מהווה את המשכו הסדיר והישיר של הגזרון הלטיני המאוחר *jacina; 'שכיבה'.⁷⁸ מומלץ אפוא לתקן את הלעז גזינא ל־גזינא או אפילו ל־גזינא. ייתכן מאוד שהאיות גזינא, שבו הגרש אמור לסמן את ביצוע הגימ"ל כמחוכך בתר־מכתשי [dʒ], התפרש לא נכון אגב העתקת כתב היד והגרש נתפס כנראה כיו"ד, שחוברה ליו"ד, המופיעה באמצע המילה.

2א. [מְזִמָּה] (משלי ב, יא) פורפנש בלעז כמו שהוא אומ' בכאן...

porpens/purpens; 'מחשבה'. שם פעולה, הנגזר בגזרה הפוכה מהפועל porpenser/ purpenser 'לחשוב'.

⁷⁶ מחקר זה נעשה בעזרת הקרן הרוסית למדע, האוניברסיטה הממלכתית של סנקט־פטרבורג

This research was conducted thanks to the funding of the Russian Science Foundation [project no. 15-18-00062], Saint Petersburg State University

⁷⁷ Cyril Aslanov, 'Le français de Rabbi Joseph Kara et de Rabbi Eli ézer de Beaugency d'après leurs commentaires sur Ezéchiel', *REJ*, 159 (2000), pp. 427-433

⁷⁸ Walther v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Basel, Basel Universitätsverlag, 1922-2002, vol. 5, p. 5

ב2. ודעת מְזֻמּוֹת אִמְצָא (משלי ח, יב), פִּירְפִּנֵּשׁ בלעז.
יש לתקן את הלעז: פורפנשי = porpensé, צורת הבינוני העבר הסביל של אותו הפועל
porpenser/purpenser.

השווה מנחת יהודה, בראשית ו, ו:79 'וינחם [...] ונחמה זו שלישית נקראת
פורפנשיר porpenser בלעז', כלומר 'להתחרט, להינחם' (כאן הכוונה היא כנראה
לצורה החוזרת (porpenser soi/se porpenser). המשמעות 'להתחרט', שניתן לשחזר
עבור ההיקרות הזאת של הפועל se porpenser/porpenser soi נדירה. היא מתועדת
רק פעמים ספורות בספרות הצרפתית העתיקה. מעניין שבקורפוס הלעזים הצרפתיים,
הערך הסמנטי המיוחד הזה מתועד לא פחות מפעמיים. השווה גם מנחת יהודה, שמות
לב, יד:80 'וינחם ה' על הרעה, הוא לשון וינחם ה' כי עשה את האדם, אפוט פורפנש"י
בלעז"ו. יש לתקן את המשפט הזה ל-אשוט פורפנש"י; e s'ot porpensé כלומר
'והוא> התחרט'. השימוש בפועל העזז avoir/avoir במקום estre בזמן המורכב (כאן
passé antérieur, דהיינו הצורה המורכבת של הפרפקט) בפעלים החוזרים מתועד
היטב בצרפתית עתיקה.⁸¹

3. [כי לקח טוב (משלי ד, ב)] ...]נִמְנֵט כִּי מְלֹר ...
-נִמְנֵט כִּי מְלֹר: המילה הראשונה נשמטה חלקית. ניתן לזהות ברצף האותיות נִמְנֵט
את הסיומת -מנט -ment ואת העיצור האחרון של השורש, דהיינו -n-. מסיבות
קונטקסטואליות (ההתאמה בין המילה העברית המפורשת לבין לעזה) ניתן לשחזר
כאן את הלעז [אינשיי]נִמְנֵט, כלומר enseignement. כמו כן, חובה לתקן את כִּי ל-לִי
משום ש-כִּי אינו במקומו ברצף הדיבור הזה, מה גם שהשימוש באות כ"ף בקושי
מתועד בלעזים הרומאניים. ובכן הניסוח המלא הוא [אינשיי]נִמְנֵט לי מילור, כנראה
enseignement li meillour, שמשמעותו המילולית היא 'הלקחים הטובים ביותר',
כלומר צורת יחסת הנושא ברבים דווקא, כפי שמסתמן מהשימוש בצורת תווית הידוע
li (לי) במקום le. נזכיר שביחסת הנושא, היעדר הסיומת -s הוא הסימון המורפולוגי
לרבים, וההבחנה בין יחסת הנושא ברבים לבין יחסת המשלימים (cas-régime) ביחיד
מסומנת אך ורק על ידי ההתחלפות בין צורות תווית הידוע li/le. תרגום המושא הישיר
ביחיד לְקַח טוֹב לצירוף המופיע ביחסת הנושא ברבים enseignement li meillour
'הלקחים הטובים ביותר', או 'הלימודים הטובים ביותר' משקף את מודעותו של ר' יוסף
קרא לערך הקיבוצי של צורת היחיד לְקַח בחצי הפסוק כִּי לְקַח טוֹב נְתַתִּי לָכֶם.

79 מנחת יהודה: פירוש לתורה מאת רבי יהודה בן אלעזר מרבתינו בעלי התוספות, מהדורת ח'
טויטו, ירושלים תשע"ב, בראשית, עמ' כג-כד.

80 דעת זקנים, ליורנו תקנ"ג, דף נא ע"א.

81 Joseph Anglade, *Grammaire élémentaire de l'ancien français*, Paris, Armand Colin, 1931, p. 200

4. שמעו כי נגידים אדבר (משלי ח, ו) שינדילש יוש [] בלעז.

גם כאן דרוש תיקון, הפעם מדל"ת לרי"ש: שינדילש = seignorils; 'ריבוני', כנראה ביהסת המשלימים ברבים, בהתאם למעמד המורפוסיןטקטי של המושא נגידים בפסוק. משמעות של השימוש בצורת שם הפועל המועצם seignorils ברבים היא 'דברים ריבוניים'; דברים נחשבים'. המילה המקוטעת יוש [] עומדת כנראה במקום הכינוי ביהסת הנתינה ויש כנראה לתקנה לווש, כלומר vos; 'לכם'. ניתן אפוא להשלים את הלעז כדלקמן:

שינורילש [ווש ...], כלומר seignorils vos; 'דברים נחשבים לכם... [אגיד]'.⁸²

5. טוב פרי מחרוץ ומפז (משלי ח, יט), פריי – מגדיינאב [לעז].

ma gadaigne; 'הרווח שלי'.

הצורה gadaigne 'רווח', שניתן לזהות מאחורי הלעז מגדיינא מצטיינת לכאורה בצביונה הקדום. במקורות הצרפתיים העתיקים, הכתובים באותיות לטיניות, השם הזה תמיד מאוית gaaigne, ואילו דרך הקטע מתוך פירוש ר' יוסף קרא למשלי ניתן לשחזר שלב התפתחות של המילה הצרפתית העתיקה, שקודם לתיעודיה הראשונים במקורות הכתובים באותיות לטיניות. האיות -גדיינא מאפשר לשחזר את הצורה [gaðanə], שבה השתמר החוכך הבין-שיני [ð] של הגיזרון הגרמאני *waiðanjan ('לרעות') של gaaignier 'להרוויח', שממנו gaaigne / gaðaigne נגזר בגזירה הפוכה. ברם, מבחינה סינכרונית, השימוש בדל"ת רפה כדי לסמן את החוכך הבין-שיני [ð] אינו בהכרח קשור לגיזרון הגרמאני, אלא כנראה ממודעותם של יהודי צרפת הצפונית בקיום המקבילה הפרובנסלית של הצורה הצרפתית העתיקה gaaignier, דהיינו הצורה gazanhar. נזכיר כאן שבמסורת הפרובנסלית היהודית של ימי הביניים, השורק הקולי [z] מיוצג באופן שיטתי על ידי הדל"ת הרפה.⁸² ניתן אפוא לייחס את שמרנותו של האיות הצרפתי היהודי לכך שיהודי צרפת היו חשופים יותר מאשר שכניהם הנוצרים למגעים עם שפות רומאניות אחרות. ובכלל, נדמה שמזווית הראייה של המשתמשים בלשון הקודש, כל שכן מזווית הראייה של מעתיקים דוברי שפות אחרות (כגון גרמנית עילית בינונית למשל), ההבחנה בין הצרפתית העתיקה לבין הפרובנסלית העתיקה, שהייתה ברורה למי שהצרפתית או הפרובנסלית הייתה שפתו, טושטשה מהרגע ששתי השפות נתפסו מזווית ראייה רחוקה יותר.⁸³

Cyril Aslanov, *Le provençal des Juifs et l'hébreu en Provence: le dictionnaire* 82
Šaršot Ha-Kesef de Joseph Caspi, Leuven-Paris, Peeters, 2001, p. 53

Cyril Aslanov, 'Quand les langues romanes se confondent... La Romania vue 83
d'ailleurs', *Langage et société*, 99 (mars 2002), pp. 12-13

6. [ת]בואת רשע לחטאת (משלי י, טז) אֶפּוֹרֶפִּיט בלעז.

בצרפתית: forfait; 'פשע'.

האל"ף התחילית עומדת במקום מילת היהס a, כלומר à בצרפתית מודרנית. חחיריק מתחת ליו"ד של אֶפּוֹרֶפִּיט מסמן כנראה את הרכיב השני של הדו־תנועה [ej], הוא הערך של האיות <ai> בתחילת המאה השתים עשרה, לפני ש־[ej] עבר תהליך של מונופתונגזציה והפך ל־[ɛ] בשלבים מאוחרים יותר של אותה המאה.⁸⁴

7. חושך אמריו יודע דעת ויקר רוח איש תבונה (משלי יז, כז), יקר רוח – קוברט טלנט בלעז, פת' האיש אשר רוח חכמה בו מכסה רוח כעסו והוא נקרא איש תבונה. קוברט טלנט covert talent; 'מחשבה מכוסה' (השווה גם ארנד, איוב, עמ' קנא, מס' 42 ומס' 44). כלומר: 'יקר' פירושו מכוסה, ו'רוח' היא רוח כעסו. והשווה רש"י, כאן; רש"י שמואל א ג, א: 'היה יקר – היה מנוע, וכן "יקר רוח איש תבונה" – מנוע דברים אדם מבין'.

משמעותו המילולית של קוברט טלנט היא 'רצון מכוסה' או 'כוונה מכוסה'. סדר המילים בצירוף הזה אינו הטבעי ביותר בצרפתית עתיקה. למעשה, הסדר ההפוך talent covert שכית יותר. סדר המילים בצירוף covert talent מהווה לפי דעתי בבואה תחבירית של הצירוף העברי יקר־רוח.

לסיכום, קומץ הלעזים, המופיעים בקטע הזה של פירוש ר' יוסף קרא למשלי, מאושש את מה שכבר ציינתי בנוגע ללעזיו של אותו החכם בפירושו לספר יחזקאל: לפנינו השתקפות של צרפתית עתיקה קדומה באותה מידה כמעט כמו לעזי רש"י. אך בשונה מרש"י, ר' יוסף קרא מספק לעזים ארוכים, המדגימים הרכבי מילים וחלקיקי משפטים, ולא רק מילים בודדות. הממד התחבירי שלא בא כל כך לביטוי בלעזי רש"י הועלה על הנס בלעזי ר' יוסף קרא, דווקא משום שלעזיו מכילים לעתים קרובות יותר ממילה אחת.

אשר לצביונה הקדום של שפת הלעזים בפירוש ר' יוסף קרא למשלי, הוא קשור כנראה לכך שליהודי צרפת בכלל ולחכם הצרפתי הזה בפרט, הייתה מסורת כתיבה בלעז העם, שהתפתחה במרחב גיאוגרפי־לשוני, החורג מצרפת הצפונית במשמעות המצומצמת, והוא כולל אזורים, שבהם לעז העם לא היה צרפתי אלא פרובנסלי דווקא. ציינתי לעיל שהשימוש בדל"ת (כנראה דל"ת רפה) כדי לתעתק את השם הצרפתי העתיק gaigne 'רווה' (-גדיינא) מושפע כנראה מכך שמקבילתה הפרובנסלית של

84 Gaston Zink, *Phonétique historique du français*, Paris, Presses Universitaires de France, 1986, p. 132

הצורה הצרפתית gaaigne היא gazanha עם עיצור שורק קולי, שסימונו במסורת הפרובנסלית היהודית דל"ת רפה.

ההשפעה הנקודתית הזאת של מסורת יהדות פרובנס על פרשן הקשור לעיר טרואה (טרוייש) שבשמפניה, הרחק מהאופקים הפרובנסליים, יש בה כדי למתן את הדעה שהבעתי בעבר על הריחוק שבין קהילות פרובנס מחד גיסא לבין קהילות צרפת הצפונית מאידך גיסא.⁸⁵ ואולי ניתן לראות כאן ביטוי לשוני-גרפי של השפעה רחבה יותר, היא השפעת אסכולת נרבונה, המיוצגת על ידי ר' משה הדרשן, ראש ישיבת נרבונה, ועל ידי החכם הצפון-צרפתי ר' מנחם בן חלבו, שהיה רבו של ר' יוסף קרא. עצם העובדה שר' מנחם בן חלבו קיבל את הכינוי קרא,⁸⁶ הוא כינויו של בעל הפירוש דעסקינן כאן, מהווה אולי הוכחה נוספת לזיקת חכמי צרפת הצפונית בכלל ושמפניה בפרט למורשת נרבונה.

Cyril Aslanov, 'The Juxtaposition Ashkenaz/Tsarfat vs. Sepharad/Provence Reassessed – A Linguistic Approach', *Simon-Dubnow-Institut Yearbook*, VIII (2009), pp. 49-65

86 גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 341.

המהדורה

פירוש ר' יוסף קרא למשלי א, יז – ד, יט; ח, ג – יא, ט; טז, לג – יט, כח

<דף 1 ע"א>⁸⁷

<א, יז> [[כי חנם מזרה הרשת בעיני כל בעל כנף
 לחנם זרוה אלא לרמס של עופות ין]<יח> לדמם יארבו
 והגוזלין כל אשר יעבר עליהן בדרך]
 בליסטיות ונהרגין כמו שמפרש. <יט> כן אור [חות כל בצע בצע את נפש בעליו
 יקח הבצע. בעליו זה הליסטיות שלמד] [<כא> [בראש]
 הומיות תקרא בפתחי שערים בעיר א [מריה תאמר
 אדם שאינן מלמדין חכמה, ופין החוטא]
 אומר דבריהם בחשאי שלא ישמעו דב]ריו
 אדם הם ירימו קולם כדי שישמעו רבים]
 בראש הומיות תקרא בפת' שע' אמריה]
 <כב> וכסיליהם⁸⁸ ישנאו דעת פתיות פתי תש]
 לחטוא <כג> ותשובו לתוכחתי הנה אביעה ל[כם רוחי [<כד – כה>] ואין
 מקשיב. ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אב]יתם
 נתפשים בליסטיות. <כח> אז יקראונני ולא א]ענה
 בחרו. <ל> לא אבו לעצתי נאצו כל תוכחתי] [<לא> [מפרי דרכם כמו]
 פרו ורבו,⁸⁹ גזינא בלעז.⁹⁰ <לב> כמו⁹¹ משובת פתי]ם תהרגם
 ולא פנים למוכיחיהם ומשיבים גיף ולא פננים
 תאבדם. <לג> ושומע לי ישכון בטח ושאנן מ]פחד רעה
 <ב, א – ב> בני אם תקח אמריי ומצוותי תצפן אתך]
 הבריות מניחין שם שקראוהו אביו וא]מו
 החכם קורין אותו]

87 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 7/11, דף 1. הדף חתוך לאורכו ונותר רק החלק הימני של עמוד א והחלק השמאלי של עמוד ב.

88 לפנינו: וכסילים.

89 בראשית א, כב (ועוד).

90 היריון. לניתוח הלעז ראה לעיל, בנספח.

91 לפנינו: כי.

חכם, הנבון קורין אותו נבון.⁹² ואביא לך⁹³]
 עתה מניח שם שקראתהו ביתיה בת פ [רעה
 אמרה להם]

יביא אשם ויתכפר לו, שאלו לנבואה ח [וטא מה עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת]
 היא תמות,⁹⁵ שאלו לחכמה חוטא מה ח []
 נקראין על שם אומנותן, אף כאן כשה []
 לתבונה פת' תטה אונך לנבון שמבין ד [בר]
 האמורה למעלה⁹⁶ לדעת חכמה ומוסר ופ []
 דבר. <ד> אם תבקשנה ככסף וכמטמונים ת [חפשנה]
 י"י והפ' ראה היא החכמה כעניין שאמור []
 שלמה להבטיח את הבריות [ש] אם יבקש []
 בסמוך מפרש הטעם⁹⁷ כי י"י יתן חכמה []
 תמצא בארץ החיים⁹⁸ אלא כי י"י יתן חכמה []
 מצפין אותה לבני אדם המלמדין []
 ולעשות ככל הכתוב בו והחכמה היא ה []
 וכמטמונים תחפשנה. <ה> אז תבין יראת [י"י]
 וגם הק' אינו מקפח שכרך, כעניין שפ [פרש] <ב, ט-יב> [אז תבין צדק ומשפט ומישרים]
 כל מעגל טוב כי תבא חכמה בלבך וד [עת לנפשך ינעם, מזמה תשמר עליך תבונה תנצרכה,
 להצילך]

מדרך רע מאיש מדבר תהפוכות []
 מחשבה זהו שיעלה על לב איש לעשות []

92 לדברי המפרש, 'חכמה' הוא כינוי לאיש חכם ו'תבונה' הוא כינוי לאיש נבון. הדברים מבוארים יותר בפירוש ר' יוסף קרא לקהלת א, א (מקראות גדולות הכתר, עמ' 124): 'על שם שקיבץ את החכמה נקרא "קהלת"', וכן מצינו שהניחו חכמים שם שקראוהו אביו ואמו וקורין אותו על שם אומנותו, שכן הוא דורש בפסיקתא שאלו לתורה, כשהוא רוצה לומר שאלו למשה אומר שאלו לתורה, וכשהוא רוצה לומר שאלו יחזקאל הוא אומר שאלו לנבואה, וכשהוא רוצה לומר שאלו לשלמה אומר שאלו לחכמה'. תודתי להלל נובצקי שהעירני על כך.

93 לשון כעין זו מצויה בפירוש ר' יוסף קרא לשופטים ה, כא (מקראות גדולות הכתר, עמ' 113): 'ואביא לך ראייה מן המחברת שפתר דונש בספר אגרון שלו'.

94 ראה פסיקתא דרב כחנא, שובה, עמ' 355 (ובמקבילות): 'שאלו לחכמה החוטא מהו עונשו, אמרה להם וחטאים תרדף רעה (משלי יג, כא). שאלו לנבואה החוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות. שאלו לתורה חוטא מה עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו. שאלו לחקב"ה החוטא מהו עונשו, א' להם יעשה תשובה ויתכפר לו'.

95 יחזקאל יח, ד.

96 משלי א, ב.

97 שם ב, ו.

98 על פי איוב כח, יג.

דבר שלא כהוגן ורואה את הנולד ש]	מזמה]
פורפנש בלעז ⁹⁹ כמו שהוא אומ' בכאן]	[
ואתה רואה את סוף הדבר שבאחרו]נה	[
<דף 1 ע"ב>	
לתה אם בא ללמדה בתחילה משברת]
ה אם יתנו לו כל כסף וזהב שבעולם]
[<יא-יב> [מזמה תשמר ע] ליך תבו' תנצרכה להצילך מדרך רע.]
[<יג> [ללכת בדר] כי חושך אדם שמלאכתו בצדק עושה]
גנ] בים המקפחים את הבריות ישנים]
[ת אשה ללכת בדרכי חושך ונכשול ¹⁰⁰]
[אומה הרשעה ¹⁰¹ הזאת שהפכה תורה]
מש] ה רבינו ככתבה וכמשמעה אם נודה ה'*]
[אכילת חמץ ושמירת יום השביעי שהוא]
[חינו אחר רצונם ואחר תרפותם מורים]
[באדם שיתחמץ רום לבבו בגאווה ובגודל]
[<יד> השמחים לעש]ות רע. <טו> אשר אורחותיהם עיקשים]
[פפ'ים כל מקום שתמצא שתי תיבות ¹⁰²]
[כפתרון הראשונה כך פתרון הש'*]
[עיקשות תיבה ידועה ותיבת נלוזים	השניה]
[ראייה מן הספר הזה, שהוא אומר]
עיניך] לנכח יביטו, ¹⁰³ שפתרונו לנכה חכמה יביטו]
[<טז> [מאש]ה זרה מנכריה אמריה החליקה העוזבת]
[ה לא אם כן <יז> ברית אלוה' שכחה וכן]
ש]נ' ¹⁰⁴ מעלה מעל בי"י וכחש בעמיתו כ']
[<יט> ול' ישיגון ¹⁰⁵ אורחות חיים פתרונו]

99 מחשבה. לניתוח הלעז ראה לעיל, בנספח.

100 צריך להיות: ומכשול; או: ונכשל.

101 מכאן ואילך באים דברי פולמוס עם הנצרות.

102 השווה פירוש ר' יוסף קרא לישעיהו ג, א (מקראות גדולות הכתר, עמ' 21): 'מידה זו תפוס בכל הקרייה, כל מקום שתמצא שתי תיבות זו אצל זו שאינם מפורשים, או שני דברים קצרים זה בצד זה והם קצרים וסתומים, אל תייגע עצמך לתור אחר פתרונם, כי לעולם תמצא פתרונם בצדם. ואפרש לך מקצתן, ומקצתן יורו על רובן [...]'. הלל נובצקי הודיעני כי הלשון 'כל מקום שתמצא' מצויה כמעט רק בפיו של ר' יוסף קרא.

103 משלי ד, כה.

104 ויקרא ה, כא.

105 לפנינו: ישיגו.

- [ד שיאמרו הבריות נביא הבלים ונ']
- [טוח כדומה אי איפשר לפרוש מן]
- [אורחות חיים. וכן היה ר' שמעון בן]
- [מנסיא אומר¹⁰⁶ הבא] על הערוה על זה נאמר¹⁰⁷ מעוות לא יוכל]
- [לתקון] <כ> ואורחות צדיקים תשמר ושמא]
- [<טו> אשר אורחותיהם עיקשים ונלוזים]
- [<כא-כב> [ותמי] מים יותרו בה ורשעים מארץ יכרתו]
- [<ג, א-ב> [ומצותי יצר ל] בכ כי ארך ימים ושנות חיים ושלום]
- [יוסיפו לך] מצוה מוספת אורך ימים הרבה חכמ']
- [שאר לאדם כעניין שאמ' איוב חוקי¹⁰⁸]
- [בני אם יפתוך חטאים אל תאבה¹⁰⁹]
- [עו] ברי עבירה ומסיתים אותו ללכת]
- [דך והן הולכים ונתפסין בני אלה ונגע]
- [הורג את הנ] [וכן אם הולכין]
- [עמהן הוראת אביו ומצותו אשר]
- [א]ותן שנהרגו הרי מת אביו ומצותו]
- [אורך ימים ושנות חיים יוסיפו לך]
- [רכם על] [<ד> ומצא חן ושכל]
- [ברים על דבר] [ני אדם על]
- [<ה> אל תשען פת' אם בא לידך]
- <דף 2 ע"א>¹¹⁰
- [שכר עבירה כגון]
- [פן תיוקש בו¹¹¹ א]
- [ואתה מתיירא]
- [אל יצא איש¹¹²]
- <ז> אל תהי חכם ב]עיניך
- [תוגה ובלא דא]גה [<ה> [ושקוי לעצמותיך]
- [בלא]

106 בבלי חגיגה ט ע"ב.

107 קהלת א, טו.

108 הכוונה כנראה לאיוב יד, ה: 'הקיו עשית ולא יעבור'.

109 משלי א, י (ולפנינו: אל תבא).

110 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 2/30, דף 1. הדף חתוך לאורכו ונותר רק החלק הימני של עמוד א והחלק השמאלי של עמוד ב.

111 דברים ז, כה.

112 שמות טז, כט.

[<י> [ותירוש]	עצמותיו ריקנין]
[יקביך יפרוצוא]
[<יא> [ואל]	חסרון לא יוכל ¹¹³]
[תקוץ בתוכחתו]
[<יב> [אשר יאהב י"י]	מאהבת י"י אתכם ¹¹⁴]
[מחריש עליך רע]
[מי שונא אותך]
[שונא אותך אב]
[ומזהירך כך לא]
[וכאב]	את בן ירצה]
[ורגבונים. <יד> כי טוב [סחרה מסחר כסף]
[<טו> [יקרה היא]	בשעה קלה מר]
[וכל]	מפנינים פת' מדב[ר]
[<טז> [אורך ימים]	חפציך לא ישוו בנה
[בימינה ¹¹⁵ והוא ה]
[שייסד בקרובה ¹¹⁶]
[יכולין לומר כבד]
[הליסטים והקפחנין ¹¹⁷]
[שמלאכתו צדק]
[והגזלנים הן כענ]
[פת' מוחזק ¹¹⁸ כמו א]
[והתבונה קלה בע]
[והולך ומפרש כי א]
[האילנות והעשבים]
[שתחת הארץ של]
[פרח והעשבים י]

113 אולי על פי קהלת א, טו.

114 על פי דברים ז, ח.

115 השווה פירוש ר' יוסף קרא לקהלת ז, יב (לעיל, הערה 18): 'והחכמה תחיה בעליה – כמו שפירשתי בספר משלי בפסוק "אורך ימים בימינה".'

116 אינני יודע באיזה פיוט מדובר כאן. וראה לעיל במבוא, עמ' 171-174.

117 השווה ספר וזהיר, תרומה (דף עז ע"א): 'אדם לוקח סחורה מתירא מן הלסטין ומן הקפחנין, אבל התורה אינה כן, כלום יכולין הלסטין לקפחה מלבו'.

118 ייתכן שמשפט זה בא לפרש את פסוק יח: 'עץ חיים היא למחזיקים בה'.

[לָחֶם ¹¹⁹ מִטֶּר סוּחָף מ]
[פֶּרַח הָאֵילָן וְאֵת ה]
[<כא> בְּנֵי אֵל יִלְיֹזוּ מִן עֵינֶיךָ
[<כג> אִזְ תֵּלֶךְ לִבְטַח דְּרָכְךָ
[<כד> אִם תִּשְׁכַּב לֹא תִפְחֹד
[לִקְחָתִי כּוֹפֵר קְרוֹב]
[<כה> לֹא ¹²⁰ תִירָא מִפֶּחַד פֶּת־אִם
[פֶּתְאוֹם כִּי יִיְהִי ה]
[טוֹב מִבְּעֵלִיו בְּהִיּוֹת [לֹא לִידֶיךָ
[הַשֵּׁנִי מִפֶּרֶשׁ אֵת ה־רֹאשׁוֹן ¹²¹
	<דף 2 ע"ב>
[כִּסְאֶיךָ אֵל
[<כט> [וְהוּא יוֹ] שֶׁב לִבְטַח אֵתְךָ
[הַשֵּׁנִי מִן] פֶּרֶשׁ אֵת ה־רֹאשׁוֹן
[<ל> לֹא גִמְלָךְ רַעָה.
[עֲמוּ אֶהְבֵּה
[<לב> וְאֵת יִשְׂרָאֵל סוֹדוֹ מִגְלָה
[לְבָרִיּוֹת שֶׁהוּא
[שֶׁהוּא צָדִיק הַבְּרִיּוֹת
[<לד> אִם לִלְצִים הוּא] אֵל יִלְיֹץ אִם בָּא
[בּוֹחֵר בְּדֶרֶךְ
[הַבֵּרֶךְ] יוֹת מִקְרִבִּין אוֹתוֹ
[יִנִּי הַבְּרִיּוֹת לִפְנֵי
[לִ] יִצְנֹת לִבְחֹר
[הֵם אֶחָדִים בָּה
[<לה> וְכִסִּילִים מֵרִים קִלּוֹן פֶּת־לֹקַח
[דָּאִלִּישָׁע.
[טֵב לָכֶם מִדֶּרֶךְ
[שֶׁלֹא תִעֲזִיבוּ
[נִמְנָט כִּי מְלֹךְ ¹²²
[לִקַּח הוּא הַלִּימוֹד

119 אולי יש לקרוא: לחם; והשווה משלי כח, ג: 'מטר סחף ואין לחם'.

120 לפנינו: אל.

121 כעין זה גם להלן, בפירוש פסוק כט.

122 לביאור הלעז (כנראה: הלקחים הטובים ביותר) ראה לעיל בנספח.

[<ג> כי בן] הייתי לאבי מקרא ¹²³	
[ת שונא את הבריות	
[וק מהן יופי של	
[אל תלך ברגל את]ם מנע רגלך. מ*	
[מנתיבתם ¹²⁴	
[תרחק מהן ואם	
[א] ל תאמרו כן כי	
[יו] כיח אתכם כמו	
[א] ני מוכיח אתכם	
[לה <ה> קנה בינה אל	
[<ז> ובכ] ל קניינך קנה בינה	תשכח
[ה וכל קניינך קנה	
[בהן ולהרויח בהן	
[ה.י. <ט> תתן לראשך	
אשר מגן צריך ¹²⁵ מתר] גמינן דימסר	לזית חן תפארת תמגנך
[לא נעשה יוסיף	סנאך
[כי <יב> תרוץ לא תכשל	
[<יד> ו] אל תאשר בדרך	
[אישון לילה ואפילה	רעים
[ההולך באישון לילה	
[<יח> וארח צד] יקים כאור נוגה מ*	
[ה אבן לפניו נוטה	
[<יט> דרך רשעים כאפ]ילה אינן יודעין	
	126 _ _ _ _

123 ניתן להשלים מקצת מהחסר כאן על פי תוספת מאוחרת בפירוש רש"י, כאן, שמצויה רק בדפוס הראשון וחסרה בכתבי היד (פרדמן, רש"י משלי, עמ' 38-39, 211): 'כי בן הייתי לאבי אם תאמר שלמה היה שונא הבריות, שהזהירו על הגזל ועל העריות, דבר שנפשו של אדם מתאוה להם, לכך נאמר כי בן הייתי וגו' רך ויחיד וגו', שהיה אוהב אותי ביותר. ויורני על כך ויוכיחני ויאמר לי יתמך דברי לבך. ולפי שהוכיחני בדברים אלו, לכך אני מזהירכם על כך. ר' יוסף קרא'. הלשון איננה זהה, וכנראה הציטוט בפירוש רש"י הובא רק בפרפרזה; אך המילים 'שונא את הבריות' מצויות הן בתוספת לפירוש רש"י והן בפירוש שלפנינו.

124 משלי א, טו.

125 בראשית יד, כ; ובתרגום אונקלוס, שם: 'דמסר סנאך'.

126 חסר כאן גיליון אחד (שני דפים); ראה לעיל במבוא, ליד הערה 16.

<דף 3 ע"א>¹²⁷

<ח, ג> [[לפי קרת]]

זה קרייה¹²⁸ [] מה [] ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישר' בכל פה, ¹²⁹ שפת'

בכל מקצוע^פ

[] ת ש[ל מ] לכות פתוה ליכנס שמה קרת הוא, הוא לשון קריה. וכן מפרש והוא מבוא

פתחים

תרונה <ד> אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם <ה> הבינו פתאים ערמה שלא יפתו

אתכם חוטאים

ולא אשה זונה [] א, מה בין פושעים וחטאים לחכמים ונבונים [] האשה הזונה

דבריה בחשאי

ובמטמניות מסיתים הסירי לב לבוא אל ביתם, והחכמים והנבונים מוכיחים את בני

אדם בקול רם

ומזהירים אותם של א יתעו בנתיבותיה של זונה ושלא יקרבו אל פתח ביתה. <ו> שמעו

כי נגידים אדבר

שינדילש יוש[] בלעז. ¹³⁰ ומפתח שפתי מישרים <ז> כי אמת [יהגה] חיכי ותעבת

שפתי רשע פתר'

שפתי מתעבין¹³¹ [] פתאים והכסילים מניחין דרך

ישרה מלפתו' א [] ה או עד שהזונה יוצאה לקראתו

והטתו לדרך כי [] לוקחה עד שכחלה שפתייה תדיחנו, אבל החכמים והנבונים <ח>

בצדק כל אימרי

פיהם אין בהן [נפ]תל ועיקש <ט> כולם נכוחים למבין מישרים למוצאי דעת לפיכך <י>

קחו מוסרי ואל כסף

ודעת מחרוץ [נבחר] פת' אם יביאו לך כסף אבנים טובות ומרגליות שנקראין חרוץ

ויאמרו לך קח לך

127 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 2/30, דף 2.

128 השווה להלן בפירוש, ט, ג: 'על גפי מרומי קרת, פת' על גפי מרומי קריה'.

129 ישעיהו ט, יא. דומה שלדעת המפרש 'פה' פירושו צד, וכך הוא מפרש גם את מילות הפסוק כאן 'לפי קרת' – בצד הקרייה.

130 כלומר: דברים נחשבים לכם... [אגיד]; ראה ביאור הלעז לעיל בנספח. והשווה פירוש לפיוטים, כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 615, דף 32 ג וכ"י פרמה. Parm. 3507 (ריצ'לר ובית-אריה, קטלוג פרמה, עמ' 299-300, מס' 1135), דף 99 א: 'שמעו כי נגידים אדבר להבינה (מחזור שבועות, עמ' 242) בת קול משמעת קול לישר' ואומרת להם שמעו [כי נגידים אדבר], כלומ' דברים חשובים אנכי מדברת'. לזיקה בין פירושו של ר' יוסף קרא לספר משלי ובין פירושו לפיוטים ראה לעיל במבוא, עמ' 171-174.

131 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו וזו שאחריה פגומות.

איזה מהן שתר[צה] בו, בחר לך הדעת והאופן שעומד לעולם ואל תבחר בכסף ובחפצים שכלין בשעה קלה, <יא> כי טובה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה. <ח, יב> אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזימות אמצא פת' אם נברא לה פ[ה] לחכמה והיתה יכולה להתפאר בעצמה אני חכמה שכנתי ערמה שאין החוטאין יכולין לפתות אותי ולא אשה זונה לפתות אותי אחריה. ודעת מזימות אמצא פירפנש בלעז.¹³²

<יג> יראת י"י שנא[ת ר] ע גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי אדם שיש בו יראת שמים הוא שונא ומתרחק מבני [אד]ם שיש בהן מדות הללו. <יד> לי עיצה ותושיה אני בינה ולי גבורה החכמה אילו נברא לה פה הייתה יכולה להתפאר בעצמה לי עיצה ותושיה לי בינה וגב[ורה] [שבו חכמה יכול לעשות בחכמתו מה שלא נעשה הגיבור בגבורתו כמו שמושלים בני אדם] [ל עיר גיבורים חכם עלה וירד ויורד עוז מבטח]¹³³ גדולה היא אלו היא נדמית גדולה אבל שאר [ובא] אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים ומצא בה איש מסכן וחכם ומלט הוא את העיר בחכמתו ואדם לא זכר האיש המסכן ההוא ואמרתי אני טובה חכמה מגבורה וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעין.¹³⁴

<טו> בי מלכים ימלכו יוסף לא נעשה שליט על הארץ אלא מתוך חכמתו, רחבעם לא איבד מלכות עשרת השבטים אלא מתוך סכלותו. [ו]רוזנים יחוקקו צדק אין דין יוצא לאמיתו למשפט צדק אלא מתוך החכמה, והחכמה אוהבת בני אדם האוהבים אותה והמחפשים אחריה וסוף שימצאונה כעניין שמפרש <יז> אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונה.¹³⁵ <יח> עושר וכבוד אתי יש לך בני אדם המקבצים

132 לניתוח הלעז ראה לעיל, בנספח.

133 על פי משלי כא, כב. אף כאן חתך הכורך רצועה מהקלף ולכן שורה זו וזו שאחריה פגומות.

134 קהלת ט, יד-טז.

135 לפנינו: ימצאנני.

עושר בלא צדק ובלא משפט, עושר יש בהן אבל כבוד אין בהן, שלב[סו] נהרגין עליו ונצלבים עליו,
 אבל אני <יה> עושר וכבוד עתק וצדקה, כלומ' עושר שכנוס בצדקה ובמשפט. <ח, יט>
 טוב פריי מחרוץ ומפז
 פריי מגדיפנא ב [לעז].¹³⁶ ותבואתי מכסף נבחר יש בידי להנהיל אהבה¹³⁷ אותה נהלה
 מרובה אע"פ שאיני
 נותן לו ממון, שהשומע לחכמתי מתוך החכמה שאני מלמדו והנה נחלה גדולה ואוצרות
 של
 שומעים לי יש בידי ל [] אותה. <כב> י"י קנני ראשית דרכו קד]ם מפעליו מאז גם
 בדברים הללו אילו
 נברא לה פה להכמ[ה]¹³⁸ קנני¹³⁹ ראש]ית דרכו קדם מפעליו מאז
 פתרונו הבינני כמ[ו] <כג> מעול]ם נסכתי מראש מקדמי ארץ
 פת' טרם מעולם [] פדאש עד שלא נברא. מקדמי ארץ [כמו] מקדומי ארץ,
 בריות ש []
 בימי קדמונים הם ששת ימי בראשית. <כד> באין תהומות חוללתי פת' עד שלא ברא
 תהומות נבראתי,
 שמראש חכמה [גדו] לה שהיה בו בהקב"ה ברא תהומות והשקיעם באוצרות מתחת
 לארץ ומעלה
 אותם במדה ש [] את השרשים ומלהלה אותם, ואם יבקע התהום יותר ממד [] הו
 מציפים
 את העולם, ופע[ם א] חת בדור המבול נבקעו כל מעיינות תהום רבה יותר מכשיעור
 הזה והציפו את
 העולם. באין מעיינות[ות] נכבדי מים כפל מילה.¹⁴⁰ <כה> בטרם הרים הטבעו [] ת
 טבע הארץ במצחו שכבש
 <דף 3 ע"ב>
 הרים על התהום ומציף את העולם. לפני הגבעות¹⁴¹ חוללתי כפל מילה. <כו> עד לא
 עשה ארץ של [ה]ישוב

136 כלומר הרווח שלי. לניתוח הלעז ראה לעיל בנספח.

137 ייתכן שמילה זו סומנה למחיקה על ידי הסופר.

138 אף כאן חתך הכורך רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

139 ראה לעיל במבוא, עמ' 165-166.

140 על מטבע לשון זו (המצויה גם בפסוק הסמוך) ראה לעיל במבוא, ליד הערות 34-36.

141 לפנינו: גבעות.

הראויה לזרע ולנטיעה. וחוצות זה מדבר לא אדם בו,¹⁴² לצורך חיות. וראש עפרות
 תבל [זח] אדם
 הראשון שנוצר עפר מאדמה,¹⁴³ שבתחילה תיקן לו מזונותיו ואחר כך בראו. <כז>
 בהכינו ש[מים] שם (אני)
 אני כעניין שנ'¹⁴⁴ כונן שמים בתבונה. בחוקו חוג על פני תהום עשה גבול לתהום
 [כמת] וגה זה שהאומן
 מקיף את הבניין במ[חוג] יתארהו¹⁴⁵ כך עשה מחוגה לתהום שלא יעבר המחוגה ויציף
 את העולם.
 <כח> באמצו שחקים ממעל שהרי כמה שנים שנטה שמים כיריעה וימתח כאהל
 לשבת¹⁴⁶ ואין הרקיע
 מתמוטט, ונוהג שבעולם [ש] [] ם המותח כאהל על ידי טורח ועל ידי שהות [] ח
 הוא מוטה
 כלפי מטה. הק' אומר אינני¹⁴⁷ []
 אותם ת"ל חזקים. בעזוז עיניו
 האילנות ולא עשבים. <כט> צשימן למיץ הנקף ומיץ לזן יעצרו פיו [בחוקו מוסדי ארץ]
 רקע הארץ
 על המים שלא יעלה התהום ויציף את העולם ורגביה כדובקו¹⁴⁸ שאינו נש[קע ב]תהום,
 ונוהג
 שבעולם אם תשליך אבן במים היא שוקעת, והארץ רקועה על התהום ואינה שוקעת,
 כעניין
 שנ'¹⁴⁹ יסד ארץ על מ[כוניה] בל תמוט לעולם ועד. <ל> (צצ) ואהי(ה) אצלו אמן אפי
 [] תי כלי אומנותו.
 ואהיה שעשועים [יום יום] האומן שעושה מלאכתו באומנות, מלאכתו מש[ע]שעתו
 כשרואה

142 על פי איוב לח, כו.

143 על פי בראשית ב, ז.

144 משלי ג, יט.

145 על פי ישעיהו מד, יג.

146 על פי תהלים קד, ב; ישעיהו מ, כב. השווה ירושלמי ברכות א, א (דף ב ע"ד; עמ' 3; מובא בפירוש ר' יוסף קרא לישעיהו, שם [מקראות גדולות הכתר, עמ' 261]: 'בנוהג שבעולם אדם מותח אוהל על ידי שהוא רפה, ברם הכא וימתחם כאהל לשבת, וכתיב חזקים'.

147 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

148 על פי איוב לח, לח. והשווה פירוש ר' יוסף קרא, שם (ארנד, איוב, עמ' קכ): 'בנוהג שבעולם אדם משליך אבן או חול למים והם שוקעין מתוך כבידן, והארץ כולה עפר ורגבים ורקועה על המים ואינה נשקעת'.

149 תהלים קד, ה.

שמלאכתו עולה בידו ומצלחת. שעשועים יום יום מלאכת יום ראשון של מעשה
בראשית

וכן מלאכת יום ש[ני] [וכן מלאכת יום שלישי] וכן מלאכת יום רביעי וכן מלאכת יום
חמישי וכן מלאכת יום שישי.

<לא> משחקת בתבל ארצו שברא תבל ארצו. ושעשועי אל¹⁵⁰ בני אדם פת' וגם
כשב[ר'] את אדם היה

משתעשע ביצירתו, בחכמה ברא אותו, שתיקן פרנסתו עד שלא נברא ואחר כך
בראו. <לב> ועתה

בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמורו מאחר שאתם רואים שהעולם לא היה איפשר
להבראות

אלא מתוך חכמה [] כו אתם, כי אי אפשר לו לאדם לעמוד אם איך בו חכמה. <לג>
שמעו מוסר

וחכמו. <לד> אשרי אדם שומע¹⁵¹ [לי לשקד

מתי יפתח שישמע חכמת] [ושמר י"י לך את

הברית ואת החסד.¹⁵² <לה> פ' מלצא' [מ]צא' הייפ' ויפק רצון מייפ' פרנסה והתפרנס
וגם [] ס שאינו בא

לידי עבירה ומצלח] [ד'ן. ויפק רצון מייפ' פת' וגם הק' אוהב. <לו> וחוטאי חומס
נפשו כל

משנאי אהבו מות. <ט, א> חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה איש ואשתו, בנו
ובתו, עבדו

ואמתו ושורו, הרי שבעה. <ב> טבחה טבחה מסכה יינה לפי שבאותן מלכיות אין דורכין
את הענבים

בעונת הבציר אלא מייבשין אותן ועושין אותן צימוקין, וכשצריכין ליין מביאין יורה
גדולה

וממלין את המים ומ[שרין] את הענבים שנים או שלשה פעמים ובפעם השלישית דרי
על חד

תלתא הוא,¹⁵³ וזהו [מסכה]. <ג> שלחה נערו תיה תקרא על גפי מרומי קרת פת' על גפי
מרומי קריה.¹⁵⁴ <ד> מי פתי

יסור הנה חסר לב אמ[רה לו] <ה> לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. <ו> עזבו פתאים
וחיו פתרונו עזבו

150 לפנינו: את.

151 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

152 דברים ז, יב.

153 על פי בבלי שבת עז ע"א, ובמקבילות.

154 השווה לעיל בפירוש, ח, ג.

פתיות. וחיו ואשרו בדרך בינה כמו באשורו אחזה רגלי, ¹⁵⁵ ושהוא חכם שומע לו וחיה,
<ז> אבל מי

שמייסר ומוכיח את ה[לץ] המוכיח לו לוקח לו קלון שהלץ מתריז כנגדו []
למוכיחיו וכן

המוכיח לרשע מומו כמו שמפרש והולך <ח> אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם
ויאהבך. <ט> תן לחכם

ויחכם עוד הודע לצדיק ¹⁵⁶ [ויסוף לקח <י>] ה חכמה ובינה

שלהם היא יראת י"י כי ב[] <יא> אך לאורך ימים

[] שנות חיים שמתוך ירא[] שלי אני מוכיחך

אלא לצורך עצמך כמו שמפרש והולך <יב> אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא.
<יג-טו> אשת

כסילות הומייה פתיות ובל ידעה מה וישבה לפתח ביתה על גפי מרומי קרת לקרוא
לעוברי

דרך המיישרים אורחתם בוא וראה מה בין חכמה אשר שלחה נערותיה על גפי מרומי
קרת ¹⁵⁷

ובין הרמת קול לאשת כסילות הומייה, שאשת כסילות הומייה היא מוציאה פתיות
מפיה, בל

ידעה מה ליתן טעם בדבריה, היא קוראה לעוברי דרך אשר כוונתם היה לי[ש]ר
ארחותם אם לא

<דף 4 ע"א> ¹⁵⁸

היא המט[ריח] אותם לדרך עקלתון ואומ' להם <טז-יז> מי פתי יסור הנה אמרה לו מים
גנובים ימתקו, הנאה

לאדם לתש[מי] ש אשה זרה מתשמיש אשתו [] מעלה <יח> לא ידע פ[ר] פאים שם
בעימקי שאול קרואיה

אבל החכמ[ה] שמכרזת לעוברי דרך השומע לו משתכר הרבה ומתפרנס ממנה ומארכת
ימי שומעיה

כמו שמפרש והולך ¹⁵⁹ שלחה נערותיה תקרא על גפי מקומי קרת מי פתי יסור הנח חסר
לב ואמ' לו

155 איוב כג, יא. וראה פירוש ר' יוסף קרא, שם (ארנד, איוב, עמ' סח): 'באשורו אחזה רגלי – פתר' בדרכיו הלכתי. באשורו – פתר' בפסיעתו'.

156 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

157 משלי ט, ג.

158 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 7/11, דף 2.

159 משלי ט, ג-ו; שם יא; שם טז.

לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי עזבו פתאים וחיו ואשרו בדרך בינה, כי בי ירבו
 ימיך ויוסיפו לך
 שנות חיים. <י, א> משלי שלמה בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו עכשיו לוקח
 לו קלון
 משלים,¹⁶⁰ שתהילת המשל משבה בן חכם וכנגדו מוֹצֵא יאו, האהרון מגנה את הכסיל
 כמו שאומ' בן
 חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו. <ב> לא יועילו אוצרות רשע אפילו אם יתן כל הון
 ביתו כופר, בוז
 [יבזו לו¹⁶¹ אשר הוא] רשע למות כי מות יומת,¹⁶² וכן ארבע
] וצדקה תציל ממות פת' אדם שמלאכתו צדק
 מלאכתו תצילנו מן המות, שמתוך שמתפרנס ממלאכתו לא תתאוה נפשו לגזול ולקפה
 את
 הבריות כמו שמפרש בסמוך.¹⁶³ <ג> לא ירעיב נפש צדיק והוות רשעים יהדוף פת'
 והעוולה שהרשע
 עושה גורם לו שיהדוף אותו הק' מן העולם. <ד> רש¹⁶⁴ עושה כף רמיה הרי"ש ננקד
 ברביע ומפרידו
 מתיבה הסמוכה לו ומעמידו לבד, ללמדך שהיא מילה בפני עצמה,¹⁶⁵ והניקוד מלמדך
 פת', וזה פת',
 רש נעשה לבסוף אדם שהוא עושה כף רמיה,¹⁶⁶ שמתוך שהבריות מכריחין¹⁶⁷ בו שהוא
 רמאי
 הם פורשים ממנו ונמנעים מלישא וליתן עמו, וסוף נעשה רש. ויד חרוצים תעשיר
 פתרונו
 ויד ישרים תעשיר, שמתוך שמכירין בו הבריות משתתפין עמו ונושאים ונותנים עמו
 וסוף

160 חלשון 'לוקח לו קלון' היא על פי משלי ט, ו. הביטוי 'קלון משלים' ייחודי ולא מצאתי כדוגמתו
 במקום אחר. ואולי נפל כאן שיבוש בהעתקה.

161 על פי שיר השירים ח, ז. הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן תחילת שורה זו וזו שאחריה
 פגומות.

162 במדבר לה, לא.

163 על פרשנות מקורית זו ראה לעיל במבוא, עמ' 170-171.

164 לפנינו: ראש.

165 השווה כעין זה בפירוש להלן, יא, ט; וראה לעיל במבוא, עמ' 168-169.

166 כלומר: אדם שהוא עושה כף רמיה נעשה לבסוף רש.

167 כנראה צ"ל: מכירין, כמו להלן.

נעשה עשיר. חרוצים פת' ישרים, כמו משפטיך אתה חרצתה.¹⁶⁸ <ה> אוגר בקיץ בן משכיל

פת' אפי' נרדם בקיץ בקציר.¹⁶⁹ בן מביש פת' אפילו בשעת הקציר שכל העולם כולו טרוד הוא נרדם.

<ו> ברכות לאיש¹⁷⁰ צדיק שהבריות מברכים אותו. ופי' רשעים יכסה חמס שבפיו שלום אל רעהו ידבר

[ו] בקרבו ישים ארבו,¹⁷¹ בפיהו יחשב¹⁷² החמס שמחשב [ב] לבו. <ז> זכר צדיק לברכה זכר הוא הבן שהוא

[ז] כרונו] לאב לאחר מיתת האב. ושם רשעים ירקב אף שם הוא בנו של אדם, כעניין והכרתי לבבל

[שם ושאר ונין ונכד¹⁷³] מברכו שכשרואין אותו הבריות ושואלין

[<ח> חכם לב יקה מצוות פת' יקה מצות

האב והאם ועושה אותו ל' מכובד בין הבריות, ומי שאינו שומע להם ומתקוטט עם הבריות ומחרף

ומגדף את הבריות הרבה פעמים הוא נ'קה כמו שמפרש והולך ואויל שפתים ילבט. <ט> הולך בתום ילך

בטח ומעקש דרכיו יודע פת' ישבר, כמו ויודע בהם את אנשי סוכות.¹⁷⁴ <י> קורץ עין יתן עצבת נותן

עצבות בל' ב] בלב, כל אחד ואחד מן החבורה [<י> לי רמז זה, אבל אינו לוקה על

רמיזות על [כל] אחד ואחד הוא אומר עליך רמזתי, אבל עצבות תתן בלב כל אחד ואחד מן

החבורה, [שכו] לם אומ' מספק שכל אחד ואחד סבור [עלי] רמז, אבל זה שהוא אויל שפתים

168 מלכים א כ, מ (בפירושו שם לא ביאר ר' יוסף קרא את המילה; ואילו בפירושו ליואל ד, יד כתב: 'ולמה נקרא שמו "עמק החרוץ"', אלא שכל מי שנשפט שם דינו הרוץ לעולם, והוא כמו "כן משפטיך אתה חרצת" ' [מקראות גדולות הכתר: תרי עשר, עמ' 93].

169 משפט זה תמוה. ואולי צ"ל: פת' אינו נרדם.

170 לפנינו: לראש.

171 על פי ירמיהו ט, ז.

172 אולי צ"ל: יכסה.

173 ישעיהו יד, כב. הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן תחילת שורה זו וזו שאהריה פגומות.

174 שופטים ח, טז. פירוש דומה מצוי ברש"י למשלי, כאן; וכן באבן עזרא, כאן: 'יודע פירושו ישבר, והוא מגזרת "ויודע בהם את אנשי סוכות" ' (תורת חיים, עמ' רכד, 'ראב"ע כת"י'. על טיבו של פירוש זה ראה שם במבוא, עמ' 4-5). ואילו בפירוש ר' יוסף קרא לשופטים, שם: 'ויודע בהם – תרגומו וגרר עליהם' (מקראות גדולות הכתר, עמ' 127).

175 כנראה יש להשלים: אומר, או: שמא.

[ש]מחרף [] שלא [] שזהו שהוא מחרפו ומגדפו, נמצא ששניהם נענשים בין זה שקורץ עין בייך [שהוא] מחרף את הבריות, ומה שזה לוקה על איולת שפתיו פי(ו) צדיק מתפרנס מדבר פיה כמו [ש]מפרש בצידו <יא> מקור חיים פי צדיק ופי רשעים יכסה חמס בפיו מהשב חמס החושב בלבו לעשות <יב> שנאה תעורר מדנים על¹⁷⁶ כל פשעים תכסה אהבה פת' הוי דבק באהבת הבריות והתרה[ק] בשנאת הבריות, שהשנאה מעוררת המדנים שעברה משנים קדמונים. תעורר תקיץ וה*

[] באהבת הבריות שעל כל פשעים שעברו מבר []ם תכסה אהבה. <יג> בשפתי נבון תמצא

[חכמה¹⁷⁷] הוא מכוסה לבריות. ושבט לגיו חסר [לב] <יד> לב ההכם משמר את פיהו שאינו מוציא מפיו דבר שיענש עליו. ופי כסי[ל]¹⁷⁸ מחיתה קרובה. <טו> הון עשיר קרית עוז עשרו קרית עוז לו, לכך הוי זהיר במלא[כתך] שת [מת]ת דלים רישם עצלות העצל המתרפא¹⁷⁹ במלאכתו מהיתה הוא לו, עצלותו גורם לו שמבט[לתו ונ]שה רש. <יז> פעלת צדקה¹⁸⁰ לחיים פת' אם ראית צדיק <דף 4 ע"ב>

שמשכר במלאכתו פרוטה ביום אחד תעלה לו יותר ממה שמשכר רשע הרב[ה], שאם השתכר היום פרוטה בידוע ש[יכו]ל לשתכר¹⁸¹ כמו כן שמלאכת[ו] מתבקשת בכל יום לרבים מתוך שניכר לבריות שפעולתו בצד[ק]. ת[בואת רשע לחטאת אפורפיט בלעז. ¹⁸² אבל אם [ר]אית רשע

176 לפנינו: ועל.

177 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן תחילת שורה זו וזו שאחריה פגומות.

178 לפנינו: אויל.

179 המתרפה.

180 לפנינו: צדיק.

181 להשתכר.

182 פשע. לביאור הלעז ראה לעיל בנספח.

שיאמר לך היום בא לידי ריות הרבה ושכר הרבה, סוף שמחר יומת עליו ויהרג עליו
 []
 רשע הוא שגנב את הבריות וקיפח את הבריות. <יז> אורח לחיים מישר ועוזב תוכחות
 מתעה [או]ת [ם]
 מדרך החיים לדרך מות. <יח> מכסה שנאה שפתי שקר ומוציא דיבה הוא כסיל נמצא
 שניהם []
 בין שפתים המכסים שנאה בלבם [] המוציא אותו בפה כמו שמפרש בצידה¹⁸³ <יט>
 ברוב [ד]בריים
 שאדם מריב עם הבריות לא יחדל¹⁸⁴ פשע
 מפני ומסרה
 ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביא [ים ונביאים]¹⁸⁵
 אנשי כנסת הגדולה מתורתם שלמדו מכ [] <כב> ברכת י"י היא תעשיר
 שחק' מברכו, אותה ברכה שחק' מברכו היא תעשירנו. ולא יוסיף [עצב] עמה פת' אינו
 צריך לטרוח
 עוד לרדוף אחר מזונותיו אלא י"י [] והברכה אשר בירכו הקב"ה היא תעשירנו.
 <כג> כשחוק לכסיל
 עשות זימה כשחוק דומה לו לכסיל כשהוא עושה מזימות לבו, ואינו חושב כי לעצמו
 יבוא לו אותו
 השחוק באחרית, אבל החכם אם ח[וש]ב לעשו[ת] איולת הוא חוזר ואינו עושה אותה
 כמו שמפרש
 וחכמה לאיש תבונה. <כד> מגור [ת]ר[ש]ע היא תבואנו כשהרשע עושה רשעה משתצא
 תדע שיגור
 הוא, שסופו נפרעין מהן, ומה שיגור היא תבואנו באחריתו. אבל תאות צדיקים
 שמתאוה שיהא
 שאריתו טובה היתה טובה יס [] עמנו. <כו> וכחומץ לעינים וכעשן לעיניים כן העצל
 לשולחיו. <כז> תוחלת
 צדיקים שמחה מה שצדיק מ[ית] ל לטובה, סוף יבא תוחלתו לידי שמחה, ומה שהרשע
 מקוה שאחר
 טוב, לא כאשר הוא מקוה אלא ת[קו]ת רשעים [ת]אבד. <כט> מעוז לתם דרך (זו) כשם
 שלאיש תמים

183 השווה לפירוש המיוחס לאבן עזרא, כאן (תורת חיים, עמ' רלד): 'מכסה, ברוב (להלן יט) – שניהם דבקים'.

184 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

185 משנה אבות א, א. אינני יודע היאך קשורה משנה זו לפירוש הפסוק שלפנינו.

מעוז היא לו תמימותו ששומר [דר]ך, נהפוך הוא לרשע שפעולתו מחיתה לו כמו שמפרש והולך

<ל> צדיק לעולם בל ימוט ורשעים לא ישכנו ארץ. <לא> פי צדיק ינוב חכמה לשון ניב שפתים,¹⁸⁶ ושפת אמת

תיכון לעד.¹⁸⁷ ולשון תהפוכות תיכרת. <לב> שפתי צדיק¹⁸⁸ [ידעון רצון להפוך] פנים של זעם לרצון כמו משה ויחל מ[שה] וינחם י"י על הרעה אשר [דבר לעשות לעמו.¹⁸⁹ [ו] פי רשעים תהפוכות] להם לישר' ראה כי נתן י"י לפניך עלה [ר]ש,¹⁹⁰ המרגלים גרמ[ו]ן שהפכו פנים של רצון לזעם ויניעם במדבר

ארבעים שנה.¹⁹¹ <יא, א> מאזני מרמה תועבת י"י כעניין שנ'¹⁹² לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה, כי תועבת י"י כל עושה אלה. אבן שלפפה רצונה¹⁹³ וברכה בה כעניין שנ'¹⁹⁴ אבן שלמה וצדק יהיה לך למען יברכך. <ב> בא זדון ויבא קלון פת' רשע שהוא עושה כן [מאזני מרמה, מהר יגלה ויפורסם

מרמה שלו וי' בא לחרפה ולקלון שהשופט] פורע על כרחו מה שנשתכר במאזני מרמה. ואת צנועים חכמה פת' הצדיקים שעושין משפט ואוהבים חסד והצנע לכת עם בוראם,

חכמתם מביאתו שמונעים מלעשות מאזני מרמה כמו שמפרש והולך <ג> תומת ישרים תנחם

וסלף בוגדים ישדם. <ד> לא יועיל הון שאסף במאזני מרמה ליום עברה ומשפט וצדקה תציל את בעליה מן המות, שמתוך שעוסק תמיד במלאכת של צדק ומתפרנס ממנה¹⁹⁵ אינו מתאוה לעשות

186 ישעיהו נז, יט.

187 משלי יב, יט.

188 הכורך חתך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

189 שמות לב, יא-יד.

190 דברים א, כא.

191 במדבר לב, יג.

192 דברים כה, יג-טז.

193 לפנינו: רצונו.

194 שם טו: 'אבן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וצדק יהיה לך למען יאריכו ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך'.

195 ראה לעיל במבוא, עמ' 170-171.

מאזני מרמה ולא עוול כמו שמ[פ]רש <ה-ו> צדקת תמים תישר דרכו וברשעתו יפול
רשע, צדקת ישרים

תצילם ובהוות בוגדים ילכדו רשע עושה פעולת שקר ומחר ימצא בגדות שקר שלו
וילכד

ברמאותו. <ז> במות אדם רשע¹⁹⁶ תצדק תקווה פת' [ש] [הוא עמו
ותוחלת

אונים אבדה פת' ותוחלת כמו אריה [א]
לעולם לידי צרה חרפה וקלון כשם []
ובא לידי קלון וחרפה כשם שנ' למעלה¹⁹⁷ בא זדון ויבא קלון, והוא שמפרש כאן <ח>
ויבא רשע תחתיו.

<ט> בפה חנף ישחות רעהו בפ [ה] ננקד [ברביע] והרביע מפרידו מתיבה הדבוקה לה
ומעמידה

לבד, ללמדך שהוא מילה בפנ' עיצמ [ה, ו] הרביע מלמדך פת' המקרא,¹⁹⁸ שיהא פת'
הרשע שהוא מראה

<דף 5 ע"א>¹⁹⁹

[]
<טז, לג> האדם הקורות אותם בין טוב ובין רע, כסבורין לומר מקרה הוא היה לנו,
ואינו כן, אלא למה
דבר זה דומה, לזה המטיל גורלות על שני הלקים, כסבור על הלק שיפול בו מקרה הוא
היה לי, ואינו
כן, אלא מי"י כל משפטו, פת' נפל לו חלק זה. ופעמים רבות הגורל מטיל מריבה בין
החולקין, <י, א> וטוב פת'
חריבה ושלוחה בה מבית מלא זבחי ריב. לפיכך כל חלק שנפל לו (וקבל) {יקבל} בשמחה
ולא יריב עליו אלא יאמר
חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלה שפרה עלי,²⁰⁰ שאף ארץ ישר' לא נתחלקה אלא
בגורל כעניין [שנ' 201] אך

196 הכורך התך כאן רצועה מהקלף ולכן שורה זו והשתיים שאחריה פגומות.

197 משלי יא, ב.

198 השווה לעיל, הערה 165.

199 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 2/42, דף 1. השורות הראשונות של הדף חסרות.

200 תהלים טז, ו.

201 במדבר כו, נה: 'אך בגורל יחלק את הארץ'.

בגורל תחלק את הארץ. <ב> ופעמים ש עבד משכיל ימשל בבן מביש ובתוך אחים יחלק
 נחלה []
 שירש נהלה בקרב אחיו סופו נעשה רש, מתוך סיכלותו יימכר נחלתו שירש בתוך אחיו
 לעבד משכיל
 ואחר²⁰² באין לחלוק ונמצא עבד משכיל מחלק נחלה בתוך אחיו. <ה> לועג לרש חרף
 עושהו שהקב"ה הוא
 המוריש הוא המעשיר,²⁰³ לפיכך אין לו לעשיר להלעיג על הרש מפני עניותו, שהרש
 יכול להשיבו על שאתה
 מלעיג על עניותי, לא על {י} אתה מלעיג אלא למי שעשאו עני. שמח לאיד לא ינקה
 שאף הוא סופו
 שנעשה רש. <ו> עטרת זקנים בני בנים פת' זקנים שמאריכין ימים עד שרואים בני
 בנים,
 עטרה גדולה הוא להם, שאם תראה זקן ואיש שיבה בידוע שהיה בבחרותו איש שלום,
 שאם
 היה איש ריב ואיש מדון בבחרותו לא היה מגיע לכלל זקנה ושיבה, אלא בבחרותו היה
 נה [רג].
 ותפארת בנים אבותם²⁰⁴ וכן האמור בזקנים לבנים והאמור בבנים לזקנים, ותאמר אם
 ראית
 זקנה ושיבה, עטרת ותפארת הוא לו, ועטרת תפארת לבניו מזקנת אבותם. <ז> לא
 נאווה לנבל
 שפת יתר אף כי לנדיב שפת שקר קל וחומר הוא זה, ומה לנבל שלא למד לשונו אלא
 נבלה
 ידבר כל ימיו לא נאה שפת יתר, כי חזקה הוא כל מה שמוסיף לדבר נבלה ידבר, כל
 שכן
 לנדיב שכל ימיו נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום,²⁰⁵ שלא נאה לו שפת שקר מה
 שלא למד מימיו.
 <ח> אבן חן השחד בעיני בעליו השוחד דומה לאבן שנושאת חן בעיני הקונה, שאע"פ
 שאין שוויה
 חצי הדמים שהקונה קונה אותם, מתוך שנושאת חן בעיני הקונה אותה הוא קונה אותה
 כפליים

202 צ"ל ואחיו, או: ומחר.

203 על פי שמואל א ב, ז.

204 הסופר כתב תחילה: אבותינו.

205 על פי ישעיהו לב, ח.

בדמיה, כך השוחד בעיני בעלה, אע"פ ששניהם מוזהרים עליו לא תקח שוחד,²⁰⁶
 אזהרה לבעל דין
 שלא יתננו ואזהרה לשופט שלא יקבלנו.²⁰⁷ אל(א) כל אשר יפנה ישכיל כי השוחד
 יעור עיני חכמ'
 ויסלף דברי צדיקים.²⁰⁸ <ט> מכסה פשע מבקש אהבה ושונה בדבר מחליף בדבר מפסיד
 ריע מאת
 רעהו. <יא> אך מרי יבקש רע פת' אם ראית אדם שכל מחשבות לבו רק רע וממרה על
 תוכחת
 מוכיחיו, סופו שיבקש רע לעצמו ומלאך אכזרי ישולח בו. <יב> פגוש דוב שכול באיש
 ולא²⁰⁹ כסיל
 באיולתו שפוגע בדוב המשכל בבני אדם ספק (ימלא) ימלט מידו וספק לא ימלט, אבל
 הפוגע
 באיש כסיל חזקה הוא שלא ימלט מידו עד שמחרפו ומנוולו. <יג> משיב רעה תחת
 טובה לא
 תמוש רעה מביתו פת' אם ראית אדם ששילם רעה תחת טובה סוף שימדוד לו הק' מידה
 במידה] [שוֹבֵה וְגַם בְּנֵי וּבְנֵי בֵיתוֹ יִשְׁלְמוּ לוֹ רְעָה תַּחַת טוֹבָה שְׂגִידִלָם
]²¹⁰
 <דף 5 ע"ב>
]²¹¹
 <כא> הוא היולד בן כסיל מביא את האב לייבש גרם. <כב> לב שמח ייטיב גהה פת' לב
 שמח יתקן מאור פניו
 של אדם להאיר את פניו ועז פניו ישונה²¹² ורוח נכאה תייבש גרם. <כד> את פני מבין
 חכמה ועיני
 כסיל בקצה הארץ פת' לפני פתח ביתו של מבין מונחת החכמה להתפרנס ממנה,
 שהחכם מחשב
 ללמד אומנות שיתפרנס בה בביתו, שלא יהא צריך להיות נע ונד בקצה הארץ, ועיני
 כסיל בקצה

206 דברים טז, יט.

207 לא מצאתי מקור לכך שגם נותן שוחד עובר בלאו. והשווה רמב"ם הלכות סנהדרין כג, ב, שהנותן שוחד עובר משום 'לפני עור לא תתן מכשול'.

208 שמות כג, ח; דברים טז, יט.

209 לפנינו: ואל.

210 השורות האחרונות של העמוד חסרות.

211 השורות הראשונות חסרות.

212 על פי קהלת ח, א.

[הארץ שאינו] נותן לב ללמד אומנות המתבקשת על פתח ביתו אלא נותן עיניו להיות
 נע ונד בארץ
] [<כה> כעס לאביו בן כסיל ומימר ליולדתו פת' עושה מרת רוח ליולדתו, כמו
 ותהיינה מרת
 רוח ליצחק ולרבקה.²¹³ <כו> גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים עלי²¹⁴ יושר לפי
 שא' למעלה²¹⁵ עיקש
 לב לא ימצא טוב ונהפוך²¹⁶ בלשונו יפול ברעה, לפיכך הוא אומ' בעניין גם ענוש
 לצדיק לא טוב להכות
 צדיקים עלי יושר. <יז, כז> חושך אמריו יודע דעת ויקר²¹⁷ רוח איש תבונה יקר רוח
 קוברט טלנט בלעז, ²¹⁸ פת'
 האיש אשר רוח חכמה בו מכסה רוח כעסו והוא נקרא איש תבונה. <כח> גם אויל
 מחריש חכם יחשב
 כסבורין הבריות שהוא חכם כל זמן שאין שומעין דברי איולתו ואוטם שפתיו הוא נבון.
 <יח, א> לתאוה יבקש נפרד פת' אדם שהוא נפרד מתווכחין מוכיחין, מחר יבקש תאות
 נפשו
 ופרנסתו ואינו מספיק. בכל תושיה יתגלע פת' יתגלה, כמו שמפרש בסמוך, <ג> בבוא
 רשע
 בא גם בוז ועם קלון חרפה. <ד> מים עמוקים דברי פי איש פת' דברי פי חכם נמשלו
 למים עמוקים
 שאינן פוסקין לעולם, כמו כן דברי פי החכם, החכמה מפרנסת לעולם את בעליה כמו
 שמפרש
 והולך נחל נובע מקור חיים.²¹⁹ <ה> שאת פני רשע לא טוב להטות צדיק במשפט ולפי
 שכל עניין
 פרשה זו מדבר בדברים שאין טובים להן לאדם כמו שנ' למעלה²²⁰ עקש לב לא ימצא
 טוב, גם

213 בראשית כו, לה.

214 לפנינו: על.

215 משלי יז, כ.

216 לפנינו: ונהפך.

217 לפנינו: וקר כתיב, יקר קרי.

218 מחשבה מכוסה (לניתוח הלעז ראה לעיל, בנספח). כלומר: 'יקר' פירושו מכוסה, ו'רוח' היא
 רוח הכעס. והשווה רש"י, כאן; רש"י שמואל א ג, א: 'היה יקר – היה מנוע, וכן "יקר רוח איש
 תבונה" – מנוע דברים אדם מבין'.

219 לפנינו: מקור חכמה.

220 משלי יז, כ וכו.

ענוש לא טוב, גם שאת פני רשע לא טוב, וּמקרא זה מוסב למעלה שאומ' ²²¹ בבא רשע
 בא גם בוז ועם
 קלון חרפה. <ו> שפתי כסיל יבואו בריב ופיו למהלומות יקרא כאילו אומ' לבריות באו
 והכוני והלמוני, וכי
 [יע] דעתך שהכסיל יבקש מן הבריות שהכיהו והלמוהו, אלא מתוך דבריו (שמתוך)
 שמתקוטט עם
 הבריות כאילו אומ' לבני אדם בואו והכוני כמו שמפרש בסמוך <ז-ח> פי כסיל מחיתה
 לו ושפתיו מוקש
 נפשו דברי נרגן כמתלהמים נרגן הוא המטיל מריבה בין הבריות כעניין שנ' ²²² ונרגן
 מפריד אלוף,
 ודבריו דומין לבני אדם שמתלהמין, פת' לבני אדם שהלקוהו באבן או באגרוף או בכלי
 עץ יד ²²³ וכסבורין
 שלא ימות באותה הכאה ומהר ימות בה באותן הכאות שהכוהו אתמול, אף דברי נרגן
 המטיל
 מריבה בין הבריות דומה ללשון הרע, לא עשה זה מעשה של כלום, והם הם הדברים
 ירדו חדרי בטן
 שלבסוף נהרג מי שנ' עליו בלשון הרע. <ט> גם מתרפה במלאכתו אח חוא לבעל
 משחית פת' אם
 ראית אדם שמתרפה במלאכתו, מהר יתהבר לאנשי המס וגזל לצורך פרנסתו. <י>
 מגדל
 עוז שם י"י פת' הירא את שם י"י הנכבד והנורא. ²²⁴ יראת השם הקדוש דומה למגדל
 עוז, כשם שמגדל
 [פֶּרֶץ בו נמלט כמו כן בו ירוץ צדיק ונשגב. ונשגב פת' ונמלט. <יא> הון עשיר
 קרית עוזו פת'

[²²⁵

]

221 שם יח, ג.

222 שם טז, כח.

223 על פי שמות כא, יח ובמדבר לה, יז-יח.

224 על פי דברים כח, נח.

225 השורות האחרונות של העמוד חסרות.

<דף 6 ע"א>²²⁶

[
 <יח, יט> שהקשה לפייסו יותר משת[
 ממה שתשבר דברי הירופים]
 ומדברי חירופים וגידופים]
 [<כ> [מפרי פי איש תשבע]
 [{{ביד}}²²⁷]
 <כב> ויפק רצון מי"י שני דברים²²⁸]
 נחלת אבות,²²⁹ אבל אשה ש]
 זה כתוב בתורה ובנביאים ו [בכתובים, בתורה ויען לבן ובתואל ויאמרו מי"י יצא הדבר,²³⁰
 בנביאים ואביו ואמו לא]
 ידעו כי מי"י היא,²³¹ בכתובים]
 [ומי"י אשה] משכל[ת²³²]טו]
 ידב[ר רש] ועשיר [יענה עז]ות]
 שלא [יד]ע ושלא הכיר בו מ]
 ואין אתה יודע איזה מהן]
 הר] [בו שיענה] [<כד> [איש רעים להתרועע
 עושה לאדם ריע שמקרבו ע]
 תרועם בשבט ברזל²³³ ופעמים]
 כסיל. ושמא תאמר מאחר]
 תאמר כן כי <ב> גם בלא דעת נ[פש לא טוב
 בלא קרבן הייתי אומ' ונחלח]
 שהיה לו מתחילה לשום על ל]ב

226 פראג, הספרייה הלאומית, Cheb 2/42, דף 2. הדף חתוך לאורכו ונותר רק החלק הימני של עמוד א והחלק השמאלי של עמוד ב. השורות הראשונות של הדף חסרות.

227 מילה זו נוספה בגיליון, וספק האם היא שייכת לשורה זו או לשורה שלאחריה.

228 שני הדברים הם כנראה 'בית' ו'הון', והם באים לאדם מנחלת אבותיו; ואילו מציאת האישה היא מאת הקב"ה. תמצית הדברים הובאה בתוספת מאוחרת לפירוש רש"י, כאן: 'מצא אשה מצא טוב – מצא תורה, וכמשמעו אשה טובה. ויפק רצון – ויוציא. זה פשוטו. ד"א אדם שמצא אשה ומצא טוב ויפק רצונו, אותו האיש מוצא רצון מהב"ה. ר' יוסי קרא' (כך בדפוס ראשון, שלוניקי רע"ה; מילות הסיום 'זה פשוטו [...] ר' יוסי קרא' הן תוספת שאיננה מצויה בכתבי היד. ראה פרדמן, רש"י משלי, עמ' 40, 287).

229 משלי יט, יד.

230 בראשית כד, נ.

231 שופטים יד, ד.

232 בראשית רבה, סח, ג, עמ' 771; בבלי מועד קטן יח ע"ב.

233 תחלים ב, ט.

[שגגת תלמוד עולה זדון²³⁴ ש]
 [ע]ל מ[קרא זה שאמ' לבני]
 [בחומן]מה[]ם נפש בלא]
 [מזיד נע[נ]ש כמו ואץ בר[גלים חוטא
 [יוסף ויקח מא[תם] את ש[מעון]²³⁵
 []לנו. <ד> הון יוסיף ריעים]
 [שמפרש רבי²³⁶]ני[
 [<ז> אף כי מרעהו [רחקו] מ[מנו מרדף אמרים לא²³⁷ המה
 [למסורת יש אם]למקרא
 [אם למסורת אפ"פ]
 [²³⁸

<דף 6 ע"ב>

[]
 [] <יד> [ומי"י אשה משכלת] כמו שנ' ²³⁹ חכמות נשים בנתה
 [ביתה] <יג> [ודלף טרד] אשה שנמשלת לדלף
 [] <טז> [שמר מצוה שמר נפש]ו פת' שומר מצות האב ומ*
 [] ה הוא אומ' בסמוך שומר
 [] וזה כשלמה החכם שמצוה
 [] תרדמה וקרעים (תלבישו מה)

{תלביש נומה}²⁴⁰

[] <יז> [מלוה י"י] חונן דל העשיר המלוה פרוטה
 [] מח[ילת המלוה]ש[איך בידו לשלם
 [] בו[]ל
 []
 [] <יח> [ואל המית]ו אל תשא נפשך
 [] צמות כעניין]כר

234 משנה אבות ד, יג.

235 בראשית מב, כד.

236 שמא הכוונה לרש"י, שפירש כאן: 'הון יוסיף רעים רבים – אוהבים רבים, ויש לפותרו במי שלמד תורה'.

237 הכתיב : לא; והקרי: לו. דבריו של המפרש להלן עוסקים בחילוף זה.

238 השורות האחרונות של עמוד זה והשורות הראשונות של העמוד השני חסרות.

239 משלי יד, א.

240 שם כג, כא.

[<יט> [גרל ח]מה נושא עו[נש] כי אם [ת]ציל]
	[ת]חיה ויש לה תקוה שעוד	[ועוד תוסף]
[<כ> [שמע עצה וקבל מוס]ר למען תחכם באחריתך]
	[מוטב אז תחכם באחריתך]
[<כא> [רבות מח]שבות בלב איש ובכולן אין]
	[ת]שמע אל החוקים ואל המשפט[']]
[<כב> תאוות אדם חסדו כל מה שאדם]
	[נו עושה. <כד> טמן עצל ידו]
[<כה> [ופתי יער]פ פת' הוא א[דם] שנוח ל[פתו]תו]
	והוכיח] לנבון יבין דע[ת]מה [] פתי]
	[כתובה []ש[ל]] [ם.]
[<כו> [משדד] אב אפי[לו] מכות שמכהו הא[] [ם]
	[מידו [] בן אני אם אוכ[] []
	[א []ל[שגות מאימרי]
	מו[סר לשגות מאימרי	[דעת]
	ובכל[]אלהי מצרים אעשה	[דעת]
	[עונשים. <כח> עד בליעל	[שפטים ²⁴¹]
	[²⁴²]
	- - - -	

241 שמות יב, יב.
242 השורות האחרונות של הדף חסרות.